

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví

Knihy testamentů východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620
Bakalářská práce

Autor: Martin Dušánek
Studijní program: B7105 Historické vědy
Studijní obor: Archivnictví – historie
Vedoucí práce: PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Hradec Králové, 2015

Zadání bakalářské práce

Autor: Martin Dušánek

Studium: F12177

Studijní program: B7105 Historické vědy

Studijní obor: Archivnictví – historie

Název bakalářské práce: Knihy testamentů východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620

Název bakalářské práce AJ: *The Books of Testaments of East Bohemian Dowry Towns to 1620.*

Anotace:

Stručný obsah: Cílem této bakalářské práce je postihnout s pomocí diplomatického rozboru dochovaných knih testamentů východočeských věnných měst jejich vývoj do roku 1620, a to v kontextu dějin sledovaných měst i dosavadních znalostí o vývoji jejich kancelářských zařízení. Metody zpracování: pramenný výzkum, diplomatický rozbor, analýza, syntéza, komparace, transkripce Literatura: Jiří PRAŽÁK O diplomatické metodě studia městských knih, AČ 3, 1953, s. 145-162, 205-227 ; Václav VOJTÍŠEK, O studiu městských knih českých, in: Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 52-85; Rostislav NOVÝ a kol., Soupis městských knih českých od r. 1310 do roku 1526, AUC phil. et hist. 4, Praha 1963; Archivní fondy: SOkA Trutnov, AM Trutnov, AM Dvůr Králové nad Labem; SOkA Náchod AM Jaroměř; SOkA Hradec Králové, AM Hradec Králové, AM Nový Bydžov; SOkA Chrudim, AM Chrudim, SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, AM Polička; SOkA Ústí nad Orlicí, AM Vysoké Mýto.

Garantující pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Oponent: doc. PhDr. Věra Němečková, PH.D.

Datum zadání závěrečné práce: 7. 7. 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 27. 4. 2015

Podpis autora

Na tomto místě bych chtěl v první řadě poděkovat PhDr. Janě Vojtíškové, Ph.D. za udělené rady, podnětné připomínky a trpělivé vedení mé práce.

Dále děkuji pracovníkům SOkA Trutnov, SOkA Hradec Králové, SOkA Chrudim, SOkA Náchod a SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli. Jmenovitě bych rád poděkoval řediteli Státního okresního archivu v Ústí nad Orlicí Radimu Duškovi za povolení nahlédnout do dosud nezpracovaného archivního fondu města Vysoké Mýto.

Anotace

Martin DUŠÁNEK, *Knihy testamentů východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620*, Hradec Králové: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2015, 74 s.
Bakalářská práce.

Cílem této bakalářské práce je postihnout s pomocí diplomatického rozboru dochovaných knih testamentů východočeských věnných měst jejich vývoj do roku 1620. Práce by měla přispět k poznání testamentární praxe v daných městech, která byla značně ovlivněna vydáním zákoníku Pavla Kristiána z Koldína „*Práva městská Království českého*“ roku 1579, jímž byl dovršen vývoj městského práva v Čechách. Součástí práce je i nástin dějin sledovaných měst do roku 1620 se zaměřením na jejich majetkový, finanční, řemeslný a stavební vývoj v předbělohorské době. Použitými metodami zpracování jsou zejména pramenný výzkum a diplomatický rozbor.

Klíčová slova: městské knihy, testamenty, sirotci, věnná města, Práva městská Království českého

Annotation

Martin DUŠÁNEK, *The Books of Testaments of East Bohemian Dowry Towns to 1620*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2015, 74 pp. Bachelor Degree Thesis.

The aim of this bachelor thesis is to describe the development of East Bohemian dowry towns until 1620, with the help of diplomatic analysis of extant books of testaments of these towns. The thesis should contribute to the knowledge of testamentary practice in those towns, which was greatly affected by publishing of a Code by Pavel Kristián z Koldína “Práva městská Království českého” in 1579, through which the development of the town privileges in Bohemia was completed. The work also includes an outline of the history of the towns monitored until 1620, focusing on their property, financial, handicraft and construction development in the time before the Battle of White Mountain. The methods of the elaboration include mainly the source investigation and diplomatic analysis.

Keywords: town books, testaments, orphans, dowry towns, Práva městská Království českého

Obsah

Úvod.....	7
1. Dějiny východočeských věnných měst do roku 1620	9
1.1. Hradec Králové.....	13
1.2. Vysoké Mýto.....	16
1.3. Jaroměř.....	18
1.4. Dvůr Králové nad Labem.....	21
1.5. Polička.....	24
1.6. Chrudim.....	26
1.7. Nový Bydžov.....	28
1.8. Trutnov.....	30
2. Testamentární praxe.....	34
2.1. Testamenty jako pramen.....	34
2.2. Vnímání smrti do 17. století.....	36
2.3. Městská správa v předbělohorské době.....	37
2.4. Vývoj městského práva se zřetelem k předbělohorské době.....	38
2.5. Testamentární praxe ve městech.....	40
2.6. Poručenství siroteků podle Koldína.....	42
2.7. Městské knihy.....	44
2.8. Testamentární praxe věnných měst na příkladu města Chrudim.....	46
2.9. Struktura měšťanských testamentů.....	50
3. Rozbory dochovaných testamentárních knih východočeských věnných měst do roku 1620.....	52
3.1. Chrudim	55
3.2. Nový Bydžov	57
3.3. Dvůr Králové nad Labem	59
3.4. Vysoké Mýto	61
3.5. Jaroměř.....	62
3.6. Hradec Králové nad Labem.....	64
Závěr	66
Seznam použitých pramenů	68
Seznam použité literatury	70
Seznam použitých zkratek.....	74

Úvod

Tato bakalářská práce by měla přispět k poznání vývoje našich městských knih zkoumáním jednoho jejich typu, konkrétně knihy testamentů (neboli kšaftů, závětí či posledních vůlí). Okruh práce je vymezen na knihy východočeských věnných měst, které byly založeny před rokem 1620. Přestože jsou tyto prameny neocenitelným zdrojem informací pro období raného novověku, věnnými městy východních Čech se v této souvislosti dosud nikdo soustavně nezabýval. Výjimkou je historik Tomáš Malý, jenž je autorem několika článků a studií o testamentární praxi v Chrudimi, a Lenka Šormová, které v roce 1999 vyšel článek o kšaftovní knize města Dvůr Králové nad Labem.

Práce je rozdělena do třech částí. První z nich začíná podkapitolou o počátku a vývoji instituce tzv. věnných měst a dále obsahuje stručný průřez dějinami jednotlivých východočeských věnných měst s důrazem na 16. a začátek 17. století. Pro dokreslení daného období je zde pozornost zaměřena na jejich finanční situaci (zadlužení, vlastnictví dvorů, mlýnů či vesnic), stavební podobu (počet domů a obyvatel, existenci či neexistenci městských hradeb, předměstí a bran) a stav řemeslné výroby, obchodu a cechů. Tato část práce je zde obsažena pro lepší pochopení doby vzniku jednotlivých knih a jejich zasazení do historického rámce.

Druhá část se rovněž skládá z několika podkapitol. Nejprve se zde věnují českým i zahraničním historikům, kteří se zabývali či stále ještě zabývají výzkumem testamentů a pozůstalostní praxe. Následuje stručné pojednání o tom, jak lidé ve středověku vnímali smrt. To, jak lidé dříve přistupovali ke smrti, totiž významnou měrou ovlivňovalo i podobu a obsah měšťanských testamentů. Podrobněji je zde probrán vývoj městské správy (která byla přímo spojena s vedením kšaftovních knih) a městského práva v předbělohorském období. Zejména se věnují zákoníku Pavla Kristiána z Koldína „*Práva městská Království českého*“ z roku 1579, jenž měl nezanedbatelný vliv na dědickou a pozůstalostní praxi předbělohorských českých měst. Na základě této kodifikace městského práva jsou v práci rozebrány zásady testamentární praxe českých měst. Pozůstalostní agenda východočeských věnných měst je zde podána na konkrétním příkladu města Chrudimi. S testamentární praxí souvisí rovněž záležitosti sirotčí a poručenské – proto je v této části práce zařazen text o poručnicích (zejména o jejich právech a povinnostech). Vzhledem k tématu bakalářské práce nelze opominout ani vývoj městských knih se zřetelem ke knihám, které jsou nějakým způsobem spojené s pozůstalostní praxí. Tuto podkapitolu doprovází dvě tabulky, které nám podávají

informace o dochovanosti sirotčích knih a knih pozůstalostních inventářů z předbělohorské doby. Poslední podkapitola této části pojednává o struktuře měšťanských testamentů.

Závěrečná část práce je věnována diplomatickým rozborům jednotlivých dochovaných testamentárních knih východočeských věnných měst, které byly založeny do roku 1620. Na studium vývoje rukopisu jednotlivých písařů se práce vzhledem k počtu a rozsahu studovaných knih nezaměřuje. Navíc tato disciplína patří spíše ke speciálním úkolům paleografie. Celkem bylo podrobena analýze 7 kšaftovních knih z 6 měst – jedna kniha z Hradce Králové, Vysokého Mýta, Jaroměře, Dvora Králové nad Labem a Nového Bydžova a dvě knihy z Chrudimi. Z Poličky a Trutnova bohužel nemáme dochovanou žádnou testamentární knihu, která by byla založena v předbělohorské době. Zda se v těchto městech knihy tohoto typu vedly, bychom mohli zjistit důkladným studiem jiných druhů městských knih (např. knih trhových či pamětních).

1. Dějiny východočeských věnných měst do roku 1620

Již v druhé polovině 12. století se ve východních Čechách poprvé setkáváme se zajištěním hmotného postavení manželek českých panovníků. Manželka knížete Bedřicha Alžběta z uherského královského rodu Arpádovců tehdy měla majetky v povodí Loučné. Vdova po Přemyslu Otakarovi II. Kunhuta byla zase podle tradice zabezpečena hradem Svojanovem.

Pravý počátek instituce tzv. věnných měst se však odehrál až v době vlády Václava II. Podle Josefa Šusty tehdy římský král Rudolf I. Habsburský usiloval o to, aby jeho dcera Guta Habsburská (první manželka Václava II.) byla zabezpečena důchody z Hradce a některých dalších míst. Neexistují však žádné důkazy o tom, že by královna po svém příjezdu do Čech v červenci 1287 Hradec skutečně převzala. Doloženo je pouze to, že v roce 1293 královna vlastnila statek zvaný Jičín. Po její smrti v roce 1297 území zřejmě připadlo zpět králi.

Václavova druhá manželka Eliška Rejčka byla nejspíše zabezpečena až v červnu 1305. Král ji odkázal 20 000 hřiven stříbra. Po vymření Přemyslovců po meči v roce 1306 byl sjednán sňatek mezi královnou-vdovou Eliškou a Rudolfem. Rudolf zemřel již o rok později, ale těsně před smrtí ještě stihl zajistit svou manželku. Zvýšil její zajištění na 40 000 hřiven. Zbraslavská kronika uvádí, že tento královnin příjem zajistil důchody z královských měst Hradce, Chrudimi, Vysokého Mýta a několika dalších. Kompletní seznam tehdejších královských věnných měst uvádí až listina římského krále Albrechta a rakouského vévody Fridricha Sličného (bratr zesnulého Rudolfa). Mimo výše zmíněná tři města měla královně náležet i Polička a Jaroměř. Jiná věnná města tehdy neexistovala. Listina byla vydána 5. října 1307 v době jejich vojenského tažení do Čech za přítomnosti královny-vdovy Elišky a výrazně posilovala hospodářské i politické postavení věnných měst.¹

Obchodníci z věnných měst nyní mohli nakupovat i kutnohorské stříbro, které dosud náleželo pouze královským urbureřům. Pravomoc městských rad byla rozšířena na úkor práv rychtáře a podkomořího. Byly sníženy královské berně z městských gruntů i venkovských statků měšťanů. Hradec si navíc vymohl i rozšíření tržního práva, právo skladu a postoupení kusu královského lesa Boru v sousedství města.²

¹ František MUSIL – Ondřej FELCMANN – Jaroslav ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009, s. 276-277.

² Tamtéž, s. 385-386.

Eliška Rejčka si za své vdovské sídlo zvolila Hradec, který poté zaujal přední místo mezi českými královskými městy. Královna v něm pobývala do roku 1318. V roce 1321 přešla východočeská královská věnná města do správy královské komory a ztratila svůj zvláštní charakter. Král Jan však neudržel správu všech bývalých věnných měst a některá z nich zastavil. Hradec a Vysoké Mýto poté musel jeho syn Karel v roce 1333 vykupovat zpět.³

V době vlády Jana Lucemburského se mezi věnná města dostal i středočeský Mělník, který získala k pobytu i k materiálnímu zajištění Eliška Přemyslovna. Druhá manželka Jana Lucemburského Beatrice Bourbonská ani první dvě manželky Karla IV. (Blanka z Valois, Anna Falcká) nezískaly pod svou správu žádné věnné město.⁴

Tradice východočeských královských věnných měst částečně ožila v roce 1353. Tehdy Karel IV. zajistil své třetí manželce Anně Svídnické věno ve výši 15 000 hřiven stříbra na městech Hradci, Vysokém Mýtě a Poličce. O 10 let později postoupil Karel všem 5 východočeských věnných měst své čtvrté manželce Alžbětě Pomořanské. Královna byla nucena slíbit, že tato města budou vždy hájit zájmy panovníka a budou otevřena jeho vojsku. Po smrti královny měla města připadnout zpět králi. Pokud by se královna-vdova provdala, musela být města po vyplacení určité finanční částky dána vládnoucímu králi. Po Karlově smrti v roce 1378 se Alžběta plně ujala vlády nad věnnými městy. Usadila se v Hradci (nyní již s přívlastkem „Králové“) a rozhodovala zde o všech záležitostech města.⁵

K již zmíněným 6 věnným městům přibyla ještě města Dvůr nad Labem a Trutnov. Tato dvě města získala manželka Václava IV. Žofie z bavorského rodu Wittelsbachů. V době husitství instituce královských věnných měst zanikla – Čechy totiž fakticky neměly krále. Až v roce 1437 postoupil Zikmund Lucemburský všem 8 věnných měst své manželce Barboře. Centrem věnných měst se stal Mělník, jelikož Hradec Králové přijal Zikmunda jako nového krále až později.⁶

V roce 1547 se královská města vzbouřila proti Ferdinandovi I. Habsburskému. Ten jim za trest na mnoho let odebral jejich privilegia a dosadil do městských rad

³ Tamtéž, s. 387-391.

⁴ František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 5-6.

⁵ F. MUSIL – O. FELCMANN – J. ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, s. 393-394.

⁶ F. MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, s. 7-8.

královského rychtáře.⁷ Ten měl dohlížet na veškerý život ve městě. Pravidelně zasedal v městské radě a referoval o jejím jednání králi. Měl kontrolovat královské finance a zabránit všemu, co by bylo namířeno proti králi.⁸ Panovník rovněž městům zkonfiskoval majetek (například královéhradečtí obyvatelé v roce 1549 odhadovali, že jejich příjmy kvůli konfiskacím poklesly o celé dvě třetiny) a udělil jim pokuty. Některá města se posléze snažila svou pokutu snížit, což se nakonec povedlo celkem 4 věnným městům (Hradci Králové, Jaroměři, Dvoru Králové a Poličce). Král na delší dobu zabavil i běžné městské příjmy.⁹ Potrestány byly i cechy, kterým byly odňaty majestáty a privilegia.¹⁰ Nebyly však definitivně zlikvidovány, jelikož Ferdinand oznámení o jejich zrušení formuloval nejednoznačně. Prohlásil je sice za zrušené, ale připustil jejich dočasnou existenci s tím, že mohou být postupně nahrazeny jinou živnostenskou soustavou. Cechy tak existovaly i po stavovském odboji roku 1547, avšak neměly vliv na městskou samosprávu a politickou pravomoc.¹¹ Samosprávy královských měst sice existovaly i nadále, dokonce si zachovaly i svůj organizační systém a časem se zbavily i nejhrošších hmotných starostí, nicméně pod kontrolou královských rychtářů nemělo měšťanstvo šanci oživit vlastní politické ambice.¹² Dalším z důsledků porážky stavovského odboje bylo zřízení apelačního soudu, který byl koncipován jako vrchní soud nad všemi městskými soudy v Čechách, na Moravě, v Horním a Dolním Slezsku a v obou Lužicích. Apelační soud znamenal další zeslabení politického vlivu a významu měst.¹³ Některá práva se poté městům postupně vracela a také jim přibývala hospodářská agenda (ta zůstávala přímým právem měst, zatímco všechna soudní i správní pravomoc byla považována jen za pravomoc delegovanou, tedy přenesenou z pravomoci královské).¹⁴

Posledním věnným městem českých královen se v 16. století stal Nový Bydžov. Smlouva o výkupu města z poddanství byla podepsána 6. ledna 1569 (měšťané museli

⁷ Dagmar KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001, s. 14.

⁸ Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005, s. 218.

⁹ Josef JANÁČEK, *České dějiny: Doba předbělohorská. Kniha I, 1526-1547. Díl II.*, Praha 1984, s. 320-322.

¹⁰ Zikmund WINTER, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913, s. 60-61.

¹¹ Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Ke komunikaci měst v době předbělohorské (Korespondence mezi Novým Městem pražským a královskými městy středního Polabí)*, disertační práce na Katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 2007, s. 45.

¹² J. JANÁČEK, *České dějiny: Doba předbělohorská. Kniha I, 1526-1547. Díl II.*, s. 319.

¹³ Marie RYANTOVÁ, *Ladislav II. Popel z Lobkovic jako první prezident apelačního soudu*, in: *Stavovský odboj roku 1547: první krize habsburské monarchie: sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29.-30.9.1997*, Pardubice 1999, s. 185-186.

¹⁴ Jindřich RŮŽIČKA, *Městská správa a její písemnosti v l. 1526-1848*, in: Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk FIALA – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1984, s. 292-293.

králi zaplatit 10 000 kop českých grošů).¹⁵ Královna užívala měst různým způsobem za života panovníka i po jeho smrti. Plynul jí z nich značný příjem. Nejčastěji sídlila v Mělníku nebo v Hradci Králové, kde působil její menší dvůr. Bylo zde vytvořeno i jakési správní ústrojí, které bylo podobné úřadu královského podkomořího.

Věnná města se nacházela výhradně ve vnitrozemí, převážně ve východních Čechách. Města, která sousedila s cizími státy, si králové ze strategických důvodů ponechali ve své moci. Na Moravě se instituce věnných měst nevyvinula.¹⁶ Statut věnných měst zanikl společně se zánikem Rakouska-Uherska v roce 1918.¹⁷

V další části mé práce se budu zabývat jednotlivými východočeskými věnnými městy. Nejprve stručně načrtnu jejich politické dějiny do roku 1620 a posléze jejich ekonomický a architektonický vývoj v předbělohorské době (16. a počátek 17. století). Pozornost bude zaměřena zejména na majetkovou situaci měst (zadlužení, vlastnictví dvorů, mlýnů či vesnic) a jejich stavební podobu (počet domů a obyvatel, existenci či neexistenci městských hradeb, předměstí a bran) ve sledovaném období. Opominout nelze ani stav řemeslné výroby, obchodu a cechů. Krátká část textu bude rovněž věnována náboženským záležitostem měst v dané době. Města jsou seřazena podle výše pokuty, kterou jim udělil Ferdinand I. v roce 1547. Výměr trestů totiž neurčoval míru skutečných provinění. Rozhodující roli hrála spíše velikost a bohatství jednotlivých měst, jelikož Ferdinand potřeboval hlavně peníze a ty mu poskytly rozsáhlé konfiskace. Největší částku musel z věnných měst zaplatit Hradec Králové (8 000 kop grošů).¹⁸ Následuje Vysoké Mýto, jehož pokuta byla vyměřena na 2 000 kop grošů.¹⁹ Stejnou částku musela zaplatit i Jaroměř.²⁰ Celkem 1 500 kop grošů byl nucen zaplatit Dvůr Králové.²¹ Pokuta ve výši 1 000 kop grošů byla stanovena Poličce²² a Chrudimi.²³ Finanční pokutu nedostal Nový Bydžov, jenž se stal věnným městem až v roce 1569,²⁴ a

¹⁵ Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov*, Praha-Litomyšl 2007, s. 12.

¹⁶ František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 269-270.

¹⁷ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 189.

¹⁸ Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I. / 2*, Hradec Králové 1997, s. 194.

¹⁹ Radovan DVOŘÁK, *Vysoké Mýto: stručné dějiny města*, Hradec Králové 1974, s. 31.

²⁰ Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, s. 39.

²¹ Tamtéž, s. 39.

²² D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 207.

²³ Karel TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. L. 1547*, Praha 1872, s. 290.

²⁴ Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005, s. 45.

Trutnov, který byl roku 1547 zastaven Kryštofovi z Gendorfu.²⁵ Tato dvě města proto kapitolu o východočeských věnných městech zakončují.

1.1. Hradec Králové

Hradec je nejstarší východočeské písemně doložené královské město.²⁶ Úrodné zemědělské zázemí a výhodná strategická poloha poskytovaly dobré podmínky pro to, aby se starý kastelánský hrad s přilehlými osadami přetvořil ve středověké město. Pro kolonizační akci Přemysla Otakara I. však prostor kastelánského hradu nestačil, a proto jej bylo nutné rozšířit o přilehlé území, které do té doby zřejmě užívali šlechtičtí majitelé.

Městský charakter Hradce poprvé dosvědčuje listina Přemysla Otakara I. z roku 1225. Král v ní obdarovává hradecké obyvatelstvo vsí Vesec a současně nové osadníky osvobozuje od platů a povinností, k nimž byli zavázáni obyvatelé kastelánského hradu. Listina je důkazem, že městská kolonizace tu v té době již probíhala. Nejsou v ní však definovány právní normy, kterými se měli nově usedlí kolonisté řídit. Až z pozdějších pramenných zpráv vyplývá, že se hradečtí měšťané řídili městským právem severoněmeckým, tzv. magdeburským. Hradec se stal pro panovníka jakýmsi vzorem pro příští kolonizační akce.²⁷

V letech 1308-1318 zde sídlila královna Eliška Rejčka, což mělo pro Hradec velký hospodářský i politický význam.²⁸ Vedla zde skvělý dvůr, který svým leskem leckdy zastiňoval Prahu. Zasloužila se o založení chrámu sv. Ducha. Na jaře 1318 nabídl Jan Lucemburský peněžité odstupné za věnná města a Eliška Rejčka nabídku přijala. Své sídlo pak přenesla z Hradce do Brna, kde žila dalších 10 let společně s Jindřichem z Lipé. Na podzim 1318 tedy král Jan převzal Hradec opět pod svou přímou vládu.²⁹ Díky pobytu Elišky Rejčky i dalších královen se stal Hradec významným městem. Proto začal být označován přívlastkem „Králové“ (poprvé

²⁵ Jiří BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, Sborník archivních prací 55, 2005, s. 334.

²⁶ F. MUSIL – O. FELCMANN – J. ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, s. 269.

²⁷ Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I.*, Hradec Králové 1996, s. 23-24.

²⁸ Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha-Litomyšl 2005, s. 6.

²⁹ J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I.*, s. 28-32.

doloženo v roce 1373).³⁰ V letech 1378-1393 ve městě žila i vdova po Karlu IV. Eliška Pomořanská.³¹

Hradec byl v období husitské revoluce již od samého počátku významným střediskem husitů. Mohly za to sympatie některých významných příslušníků panstva k Husovu učení. Rovněž královna Žofie byla Husovou podporovatelkou.³² Zdejší orebské bratrstvo podnikalo pod vedením kněze Ambrože mnoho výprav proti klášterům v okolí. Jako jedno z posledních setrvalo v odporu proti Zikmundovi (až do roku 1437). Husitské bouře se na městu a jeho podobě bohužel značně negativně podepsaly a byly impulsem pro pozdně gotickou přestavbu města – byly opravovány poškozené budovy a rozšířeno a zdokonaleno opevnění.³³ I skladba městského společenství se během husitského období značně proměnila. Natrvalo zmizel královnin dvůr, kostely byly zbaveny své okázalé výzdoby a své funkce nevykonávali ani královští úředníci. Nezasedala krajská cúda a z tržiště zmizeli zahraniční kupci.³⁴

V roce 1459 potvrdil Jiří z Poděbrad městu všechny svobody a privilegia, jež mu udělili předchozí čeští panovníci. Velká část východních Čech včetně Hradce byla novému králi věrně oddána. To se však nedalo prohlásit o katolické panské jednotě a o vedlejších zemích, především Slezsku a Horní i Dolní Lužici. Hradečtí po boku ostatních měst Jiříka plně podporovali v boji s jeho opozicí.³⁵ Po smrti Jiřího z Poděbrad se Hradečtí účastnili i bojů mezi novým králem Vladislavem Jagellonským a uherským králem Matyášem Korvínem, který se nechal také zvolit za českého panovníka.³⁶

V letech 1546-7 se Hradec připojil k odboji proti Ferdinandu I. Habsburskému. V červenci 1547 se museli Hradečtí – celá rada, obecní starší a 50 měšťanů (mimo jednoho nemocného) – dostavit společně s Žateckými, Táboorskými, Klatovskými a Litoměřickými do Prahy, aby zde vyslechli svůj trest. Hradec musel zaplatit pokutu 8 000 kop grošů, ztratil svá privilegia a veškerý pozemkový majetek a musel vydat všechny své zbraně. Na plnění podmínek měli dohlížet zvláštní komisaři. Část měšťanů

³⁰ F. MUSIL – O. FELCMANN – J. ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, s. 387.

³¹ J. JAKL, *Hradec Králové*, s. 6.

³² J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I.*, s. 83.

³³ J. JAKL, *Hradec Králové*, s. 6-8.

³⁴ J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I.*, s. 111.

³⁵ Tamtéž, s. 123-124.

³⁶ Tamtéž, s. 133-136.

zůstala jako rukojmí ve vězení na Pražském hradě. I do Hradce Králové král dosadil královského rychtáře - stal se jím Jakub Kadrman z Kelče.³⁷

Během vlády Maxmiliána II. se v Hradci několikrát konaly tzv. mustruňky vojenských hotovostí. Ty pro město představovaly mimořádný výdělek a neobyčejnou podívanou. Znamenaly však také řadu nepříjemností, které způsobovali nevázaní vojáci. Sám Hradec při mustruňkách stavěl svou hotovost. Mustruňky žoldnéřů a srazy vojenské hotovosti se díky tureckým válkám staly pro Hradec téměř pravidelným jevem i po Maxmiliánově smrti, v době Rudolfa II.³⁸

V předbělohorském období byl Hradec počtem domů největším městem po Praze. Celkový počet obyvatel se na začátku 17. století pohyboval pravděpodobně mezi 7 000 – 8 000.³⁹ Hospodářská prosperita města byla nepříznivě ovlivněna politicko-hospodářskými sankcemi Ferdinanda I. a neúměrnými finančními nároky panovníka v době válek s Turky v 60. a 70. letech 16. století. Postupně se rozvíjející hospodaření šlechty ve vlastní režii vedlo k úpadku královských měst již před započatím třicetileté války. Město se proto zapojilo do systému úvěrové politiky.⁴⁰

V 16. století byl Hradec stavebně upravován a byla vylepšována jeho architektonická podoba. Již v roce 1513 bylo celé Velké náměstí vydlážděno kameny z Kunětické hory. Roku 1568 se městská rada usnesla, že bude na náklad majitelů jednotlivých domů vydlážděn Koňský trh (Malé náměstí). V průběhu století byly poté vydlážděny i některé další hradecké cesty. Mezi nejvýznamnější stavební úpravy patří oprava Pražské brány (která byla zbourána ve 2. polovině 19. století) a zejména stavba Bílé věže. Stavební rozvoj města však nepříznivě ovlivňovaly živelné pohromy. V roce 1536 téměř celý Hradec vyhořel (ušetřena tehdy zůstala pouze předměstí). Velký požár v roce 1586 zničil 65 domů, 6 pivovarů, masné krámy a na 14 budovách byly preventivně strženy střechy. Hradci se však bohužel nevyhnuly ani velké povodně (např. v roce 1563, 1591 a 1594) a mory. V roce 1562 zemřela na mor třetina městské rady a osm obecních starších. Nejsilnější morová epidemie město postihla v roce 1599 – tehdy zemřelo asi 4 500 lidí (mezi nimi i primas Martin Cejp z Peclínovce). Hradec tehdy procentuálně utrpěl největší ztráty ve srovnání s ostatními českými městy.⁴¹

³⁷ J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I. / 2*, s. 194-198.

³⁸ Tamtéž, s. 200-208.

³⁹ Tamtéž, s. 217.

⁴⁰ Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Ústí nad Orlicí 2013, s. 107.

⁴¹ J. MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I. / 2*, s. 350-358.

Hradecké městské hospodářství bylo posilováno držbou poddanských vesnic, lesů, rybníků a okolních dvorů. To vše představovalo významný přínos pro městskou pokladnu. Přibližně kolem 20. let 16. století získalo město Malšovu Lhotu, Rozběhice a Slatinu. V roce 1541 přikoupilo i dvůr v Pileticích a o čtyři roky později také svobodný dvůr s krámou v Plotištích, tzv. Kalvachovský. Po porážce stavovského povstání přišlo město o všechny své statky. Ztratilo celkem 43 vsí, z nichž 9 bylo farních (Boharyně, Kunčice, Libčany, Lochenice, Nedělišťe, Probluz, Stěžery, Světí a Všestary), dále šest rybníků, obecní lesy a pozemky za tzv. Hunšovským dvorem (Kukleny).⁴²

V Hradci existovaly všechny základní cechy. Nejvíce zde byli zastoupeni řezníci, sladovníci, ševci, koželuzi, pekaři, mlynáři, kováři a bednáři. Privilegované postavení měla potravinářská odvětví - zejména řezníci, ale také sladovníci a pivovárníci.⁴³ Z nepotravinářských cechů byli nejpočetnější ševci a soukeníci. Doloženi jsou v předbělohorském Hradci i nožíři, mečíři, plátneři či zvonáři. Společný cech zde měli mydláři, špendlíkáři a kramáři. Mydláři působili z bezpečnostních důvodů spíše na předměstích, jelikož pracovali s ohněm. Výjimečně se ve městě vyskytovali i zlatníci, apatykáři a tiskaři. Je zde doložen tiskař Jan Patočka.⁴⁴ V Hradci se v 16. století konaly proslulé výroční trhy a vedle nich také pravidelné sobotní trhy.⁴⁵ Židé v tomto období ve městě trvale nesídlili. V listině královny Marie, která Hradci potvrzovala stávající privilegia, bylo zdůrazněno právo rady dohlížet na to, aby žádný měšťan bez jejího vědomí neobchodoval s židovskými obchodníky a nepůjčoval si od nich peníze. Zda a jak byla tato pravidla ve skutečnosti dodržována, bohužel nelze s jistotou určit.⁴⁶

Nejdůležitějším hradeckým kostelem byl v předbělohorské době kostel sv. Ducha. Jeho farář dostával od obce stálý plat, který v roce 1553 obnášel 96 kop ročně a naturálie (např. pivo, žito, dobytek či dříví).⁴⁷

1.2. Vysoké Mýto

Vysoké Mýto bylo založeno na tzv. trstenické stezce v době vlády Přemysla Otakara II. Od starších center zdejšího kraje převzalo obchodní, obrannou a správní funkci.⁴⁸ První zmínka o městě Alta Muta se nachází na zakládací listině města Poličky

⁴² Tamtéž, s. 240-242.

⁴³ Tamtéž, s. 267-275.

⁴⁴ Tamtéž, s. 282-295.

⁴⁵ Tamtéž, s. 299.

⁴⁶ Tamtéž, s. 299-300.

⁴⁷ Tamtéž, s. 328.

⁴⁸ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 211.

z 27. září 1265. Český název Mýto se poprvé vyskytuje v Dalimilově kronice ze začátku 14. století. Již v roce 1265 nařídil Přemysl Otakar II. město opevnit. Město bylo obeháno dvojitou hradbou a třemi velkými bránami. Rovněž bylo vybaveno právy konání trhů, právem odúmrti, právem hrdebním, pivovárčnickým a výsadou mílového okruhu.⁴⁹

Počátkem 14. století se Vysoké Mýto stalo věnným městem českých královen. Za vlády Lucemburků bylo město německé.⁵⁰ V době husitských válek se Mýto dvakrát bez boje vzdalo vojsku pražanů a sirotků. Došlo nejen k poklesu počtu obyvatelstva, ale bylo také pobořeno a zničeno mnoho významných budov – zanikla stará radnice, minoritský klášter i kostel Všech svatých.⁵¹ Většina německého obyvatelstva město opustila. Mýtští totiž přijali 4 pražské artikuly a za svého vůdce si zvolili Diviše Bořka z Miletínka. Po smrti Jana Žižky se přihlásili ke straně sirotků a po bitvě u Lipan se poddali králi Zikmundovi. V roce 1448 pomáhali vysokomýtské obyvatelé Jiřímu z Poděbrad dobývat Prahu.⁵² Vláda Jagellonců byla pro město významným obdobím. V roce 1471 Vladislav Jagellonský polepšil městský znak a o tři roky později získalo město prestižní právo pečeti červeným voskem.⁵³

Na konci 16. století mělo Mýto 368 domů a 341 osedlých měšťanů. Z berního seznamu vyplývá, že v hradbách na rynku bylo 57 poplatníků, na předměstí litomyšlském 64, na vraclavském 77 a choceňském 43. Další poplatníci byli v podměstích před hradbami k Litomyšli (21), k Chocni (41) a k Vraclavi (45). Ve městě dále bylo 9 řemeslnických cechů, na obvodu města 6 dvorů a 10 mlýnů a za podměstími navíc 13 dvorů.⁵⁴ Ve Vysokém Mýtě se nacházejí 3 městské brány – brána Choceňská (Karaska), brána Pražská (Vraclavská) a brána Litomyšlská. První z nich v roce 1569 vyhořela.⁵⁵ Při velkém požáru v roce 1517 shořelo 132 domů. Dověšením výstavby města se staly kamenné domy na náměstí i budova dnešní radnice z roku 1536.⁵⁶

V 16. století se mezi městské statky Vysokého Mýta řadila vesnice Vraclav, les Rez, dvůr šnakovský a plotišťský, dvůr ve Stradouni a role v Turově, Chotěšínách a

⁴⁹ Augustin ANDRLE, *Města a obce Vysokomýtska*, Vysoké Mýto 2007, s. 599.

⁵⁰ Tamtéž, s. 599-602.

⁵¹ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 211.

⁵² A. ANDRLE, *Města a obce Vysokomýtska*, s. 602.

⁵³ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 211.

⁵⁴ R. DVOŘÁK, *Vysoké Mýto: stručné dějiny města*, s. 31-34.

⁵⁵ A. ANDRLE, *Města a obce Vysokomýtska*, s. 605.

⁵⁶ R. DVOŘÁK, *Vysoké Mýto: stručné dějiny města*, s. 29.

Hrušové. V roce 1542 obec přikoupila i Stradouň a Brteč a později také dvory v Týništi, Radhošti, Sedlišťkách, Žice, Opočně, Uhersku, Trusnově, Jestřibci, Tisové i jinde.⁵⁷ V roce 1547 vyměřil Ferdinand I. městu pokutu 2 000 kop grošů, zabavil mu všechny feudální majetek, odňal výtěžek z cel a vyměřil novou daň z vaření piva a dědičné posudné. Později král městu vrátil některé vsi, platy, šestnáct rybníků a povolil dva výroční trhy.⁵⁸ Na začátku 17. století platí Vysoké Mýto královně 100 kop grošů šosu (pro srovnání uveďme, že Hradec Králové v té době platil 131 kop, Chrudim 127 kop, Mělník 48 kop a Polička 40 kop).⁵⁹

V předbělohorské době se město pokusilo obnovit zahraniční obchod, který byl husitskými válkami přerušeno. Opět ožila stará stezka, nejkratší spojnice českých zemí s Východem. K tradičnímu ruskému dovozu medu, vosku, kožešin a kůže se přidává například konopí, peří, olej či ryby. Z českých zemí bylo naopak po této stezce exportováno sukno, nožířské výrobky, čepce, plátno, šafrán, papír, sklo a stříbro. Významné postavení si vydobylo vysokomýtské sukno. Měšťané se samozřejmě zabývali i zemědělstvím – zvýšil se zájem o vinařství, chmelařství, rybníkářství, o chov dobytka a včel.⁶⁰ Rokem 1620 skončilo pro město období prosperity. Klesla úroveň řemeslné výroby a obchodu.⁶¹

Významnou architektonickou památkou města je děkanský chrám sv. Vavřince, který byl nejspíše založen společně s městem již ve 13. století. První kostel shořel v roce 1461. Ihned se však začal budovat nový, jehož vnější úpravy byly dokončeny přibližně v roce 1550. Z roku 1540 pochází kostel sv. Trojice, jenž sloužil jako kostel hřbitovní. Stavbu řídil mistr Blažej z Litomyšle a ke konci 16. století byla prodloužena loď mistrem Trebkou.⁶²

1.3. Jaroměř

První písemná zpráva o hradišti Jaroměři je z roku 1126. Hradiště bylo pojmenováno po knížeti Jaromírovi, který tento kraj obdržel jako dědičný úděl.⁶³ Leželo na pravém břehu Labe a vzniklo k ochraně přechodu polské stezky přes Labe. Bohužel se nedá s jistotou určit, kdy se z tohoto hradiště přeměnila Jaroměř na královské město.

⁵⁷ Tamtéž, s. 30.

⁵⁸ Tamtéž, s. 31.

⁵⁹ Tamtéž, s. 31-34.

⁶⁰ Tamtéž, s. 30.

⁶¹ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 211.

⁶² A. ANDRLE, *Města a obce Vysokomýtska*, s. 605-606.

⁶³ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 201.

Již v roce 1298 měl král Václav II. darovat klášteru v Sezemicích 4 masné krámy nacházející se ve městě. První prokazatelný doklad o Jaroměři jako o již existujícím městě však pochází až z roku 1307. Tehdy byla Jaroměř připojena k věnným městům.⁶⁴

Na počátku 14. století král Albrecht I. potvrdil městu dosavadní práva a privilegia a nově mu udělil mílové právo. Jaroměř patřila jeho snaše královně Elišce Rejčce. Ta se v roce 1308 písemně zavázala, že město nikomu nezastaví, pokud s tím měšťané nebudou souhlasit. Došlo však ke sporu mezi ní a panovníkem Janem Lucemburským. V roce 1315 se totiž uskutečnila svatba Eliščiny dcery Anežky a bavorského vévody Jindřicha. Anežka dostala jako věno Hradec Králové. Svatba se však odehrála bez vědomí Jana Lucemburského a jeho manželky Elišky Přemyslovny. Král proto rozkázal uvěznit milence Elišky Rejčky, Jindřicha z Lipé, na jehož radu ke svatbě došlo. Eliška Rejčka povolala do svých měst slezské posádky. Města Jaroměř, Polička a Vysoké Mýto se však postavila na stranu českého krále a odmítla Slezany vpustit za hradby. Celý spor skončil tím, že Eliška Rejčka postoupila věnná města české koruně a usadila se v Brně.

V husitském období byla Jaroměř věrná husitům. Po bitvě u Lipan, při které bojovala na straně táborů, musela slíbit věrnost Zikmundovi. Přesto si město i poté zachovalo svou získanou samosprávu. V roce 1437 získala město věnem manželka Zikmunda Lucemburského Barbora Celská, která se chovala bezohledně k jaroměřským měšťanům i k jejich právům a privilegiím. Měšťané proto uspořádali vzpouru a odmítli ji vydat rychtu nabytou během husitských válek. Výsledkem bylo, že Barbora v roce 1445 prodala město za 1 000 kop grošů Jiřímu z Poděbrad.⁶⁵

O podobě města v 16. století si můžeme udělat poměrně podrobnou představu díky výpisu všech domů ve městě i na předměstích z roku 1568. V tomto roce se v Jaroměři nacházelo 303 domů: ve městě 61, na přední vartě 13, na druhé vartě 15, na valech 9, na předměstí sv. Jakuba 99, pod hradem 15, na podměstí za dlouhým mostem 60, na Novém městě na obci 20, na Klouzkově 9 a u Ptáka 2.⁶⁶ Klouzkov se nacházel v Pražském předměstí a název Pták patřil návrší, které bylo pojmenováno podle spolku střelců, jehož účelem bylo cvičení se ve střelbě do terče.⁶⁷ Protéká zde řeka Labe, přes kterou je postaven dřevěný zakrytý most, jenž navazuje na Pražskou bránu. Kolem

⁶⁴ F. MUSIL – O. FELCMANN – J. ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, s. 275.

⁶⁵ D. KRŠKOVÁ, *Královniny a jejich věnná města*, s. 201.

⁶⁶ A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 81.

⁶⁷ Tamtéž, s. 86.

města je hrazení z kamenné zdi s baštami. Nachází se zde i městská radnice, která byla vybavena místností radních, písárnou a šatlavou.⁶⁸

V 16. století zažívala Jaroměř hospodářský rozvoj. Město se stalo vrchností několika zakoupených okolních vesnic.⁶⁹ V roce 1548 postihl město požár, který zničil faru, školu i kostel. Kompletně shořel i celý městský archiv, který se nacházel uvnitř radnice. Jaroměřské městské radě nezbylo nic jiného, než pokusit se získat zpět alespoň některé důchody, které městu zabavil Ferdinand I. Panovník v následujícím roce na návrh královské komory vyhověl a vrátil vsi Jezbiny, Hořenice, Dolany a Čáslavky. Tyto vesnice nebyly konfiskovány nejspíše proto, že nebyly poddanské. Jejich obyvatelé se řídili městským právem a zapisovali svůj majetek do městských knih. Bohužel nelze zjistit, kdy se tak stalo, jelikož starší knihy byly zničeny. V roce 1555 zemřelo více než 1 100 obyvatel města na mor. Epidemie moru v Jaroměři vypukla i v roce 1582 a 1599. Finanční situaci města rozhodně nevylepšovaly ani berně a dávky, které měšťané museli platit kvůli tureckým válkám. Jen na ně bylo v roce 1596 vydáno 1 395 kop 36 grošů (na každého souseda připadlo 48 grošů, na poddaného ze šosovních vesnic 24 grošů a jaroměřský děkan platil 1 groš).⁷⁰

Jednou z nejdůležitějších živností jaroměřských měšťanů bylo pivovarnictví. Město sice nemělo obecní pivovar, avšak někteří měšťané měli oprávnění vařit pivo v pivovarech soukromých. V roce 1602 se ve městě nacházelo 60 pivovárěčných měšťanů. V tomto roce bylo stanoveno, ve kterých ze třech tehdejších pivovarů mohou k tomu oprávnění lidé vykonávat svou živnost (šlo o pivovary v domě Víta Valše, Jiříka Klača a Doroty Vosáhlové). Mlynářství bylo provozováno v šesti mlýnech ve městě. O dalších řemeslech se toho kvůli nedostatku pramenů nedá příliš zjistit. Jisté však je, že se ve městě nacházel cech řeznický, soukenický, krejčovský, ševcovský, kožešnický, koželužský, jirchářský a barvířský. Některé významnější cechy měly svůj oltář v kostele sv. Mikuláše. Provozováno zde bylo i hrnčířství. Velká část obyvatelstva se živila i polním hospodářstvím a obchodem. Kolem města se pěstovala vinná réva.⁷¹

Nejvýznamnější stavební památkou Jaroměře je děkanský kostel sv. Mikuláše. Byl postaven v pozdně lucemburském období. V období vladislavské gotiky na začátku

⁶⁸ Jaroměř 1126-1976: u příležitosti 850. výročí Jaroměře vydal v roce 1976 Městský národní výbor v Jaroměři, Jaroměř 1976, s. 56.

⁶⁹ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 201-202.

⁷⁰ Jaroměř 1126-1976: u příležitosti 850. výročí Jaroměře vydal v roce 1976 Městský národní výbor v Jaroměři, s. 18-19.

⁷¹ A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 75-78.

16. století byla provedena dostavba kostela, která již však nedosahuje kvality starších částí. Zvonice u chrámu sv. Mikuláše, která tvoří zbytek středověkého opevnění, je dnes jedinou věží města. Společně s chrámem uzavírá východní stranu náměstí. Touto branou vedla důležitá komunikace procházející jaroměřským náměstím z Čech do Polska a Slezska.⁷² V této době ve městě převládlo luterské učení.⁷³ Rovněž zde byl založen literátský konvent, jehož členy bývaly nejpřednější osoby města.⁷⁴

1.4. Dvůr Králové nad Labem

Kvůli nedostatku písemných pramenů nelze s jistotou určit přesné datum vzniku Dvora Králové nad Labem. Není ani zcela jasné, ve kterém roce proběhla jeho přeměna z královského města na věnné město. Dlouhou dobu se věřilo, že město získala jako věno polská princezna Eliška Rejčka. Ta však od svých manželů - Václava II. a Rudolfa Habsburského - dostala pouze města Hradec Králové, Vysoké Mýto, Chrudim, Poličku a Jaroměř. Pravděpodobnější je, že Dvůr Králové byl dán druhé manželce Václava IV. Žofii Bavorské v roce 1399. I to však vyvolává jisté nejasnosti, jelikož v tomto roce mohla královna získat věnná města teprve po svém ovdovění. Neovdověné královny mohly mít věnná města ve své správě teprve od roku 1400.⁷⁵

V roce 1417 byla založena pamětní Pergamenová kniha, jedna z nejstarších městských knih. Z ní vyplývá, že na počátku 15. století byl Dvůr Králové pod správou německých konšelů. Německý patriciát neměl příliš pochopení pro stoupence Husova učení. Husitské války tak zpomalily rozvoj města i stavební činnost Žofie a Václava IV. a samozřejmě přinesly jeho obyvatelům i válečné útrapy. Již v roce 1420 se hejtmanem celého Hradeckého kraje stal pan Hynek Červenohorský z Dubé – nepřítel všeho husitského. V dalších letech však město zabrali husité. V roce 1426 byl Dvůr počestěn.⁷⁶

Po smrti Jana Žižky z Trocnova se město postavilo na stranu sirotků. V bitvě u Lipan bojovalo na straně poražených táboritů a sirotků. Přesto se Dvůr v prosinci 1434 účastnil jednání odbojných měst v Táboře a setrval v odporu společně s Hradcem až do roku 1436. Teprve v tomto roce se dvorští obyvatelé podřídili Zikmundovi, který jim za

⁷² Jaroměř 1126-1976: u příležitosti 850. výročí Jaroměře vydal v roce 1976 Městský národní výbor v Jaroměři, s. 62-66.

⁷³ Tamtéž, s. 18.

⁷⁴ A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 68.

⁷⁵ D. KRSKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 139.

⁷⁶ Tamtéž, s. 144-145.

to slíbil potvrzení práv získaných od předchozích panovníků. Získali například právo svobodné volby městské rady a právo držet si kněze podobojí.⁷⁷

Od roku 1440 začalo po celé zemi docházet ke zřizování tzv. landfrýdů, přičemž Dvůr byl součástí hradeckého landfrýdu. V jeho čele stál jako hejtman zástupce strany podobojí pan Hynek Ptáček z Pirkštejna a po jeho smrti sám Jiří z Poděbrad.⁷⁸

Vladislav II. Jagellonský vydal Dvoru řadu nových privilegií – například v roce 1476 zrušil ve městě odúmrtí. Měšťané nadále směli svobodně nakládat se svým majetkem. I pokud si nepořídili poslední vůli, jejich majetek nepropadl králi.⁷⁹ Po králi Ludvíku Jagellonském zůstaly značné dluhy. Všechna věnná města se tehdy musela na splácení těchto dluhů podílet. Finanční situace se nezlepšila ani v roce 1547, kdy se Dvůr přidal k protihabsburskému odboji. Panovník proto Dvoru mimo jiné odebral všechna privilegia, včetně práva odúmrti z roku 1476.⁸⁰ V roce 1582 se městem prohnala morová epidemie. O dva roky později Dvorští založili svou vlastní Smolnou knihu k zapisování rozsudků. Všechny zápisy jsou zde v českém jazyce.⁸¹

Domy byly na počátku 16. století postavené ze dřeva. Proto město podléhalo častým požárům.⁸² Kvůli požáru v roce 1522 vyhořela zhruba třetina města. Ve Dvoře působil z obavy před ohněm tzv. pověžný, který měl hlídat, zda ve městě nevypukl požár. Bitím na zvon na věži kostela musel včas upozornit obyvatele, že je nutné hasit a zachraňovat majetek.⁸³ Další ničivý požár zde vypukl v roce 1572, kdy shořely všechny domy, kromě kostela a domku Mydláře a krejčího Pazdery. Zničena byla i budova radnice a děkanství, v němž shořely všechny matriky. Na dvou věžích uhořeli i pověžní. Po tomto požáru nařídil Maxmilián II, aby obnovované město bylo postaveno z kamene.⁸⁴ Novou radnici o pár let později postavil stavitel U. Aostalli de Sala a Franc zvaný Vlach.⁸⁵ V roce 1567 bylo město rozděleno do čtyř čtvrtí. V nich bylo 150 osídlených domů. O bezpečnost se v nich staral hejtman se dvěma desátníky. V roce 1582 bylo zahájeno dláždění města.⁸⁶ Původně byly ve městě čtyři věže s branami,

⁷⁷ Tamtéž, s. 146.

⁷⁸ Tamtéž, s. 147.

⁷⁹ Tamtéž, s. 148-149.

⁸⁰ Tamtéž, s. 150-154.

⁸¹ Tamtéž, s. 155-159.

⁸² Pavel JANOUŠEK, *Dvůr Králové nad Labem*, Praha-Litomyšl 2006, s. 10.

⁸³ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 151-152.

⁸⁴ Tamtéž, s. 156.

⁸⁵ Pavel JANOUŠEK, *Minulost a současnost Dvora Králové nad Labem*, Dvůr Králové nad Labem 2012, s. 2.

⁸⁶ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 156-157.

avšak tři z nich se nedochovaly. Postupně byla zbourána věž Hradišťská, zvaná Žumpa, věž Dolení a věž Horní. Zbyla pouze jediná obranná věž, zvaná Šindelářská.⁸⁷

Město získávalo finanční prostředky do městské pokladny různým způsobem. Od roku 1506 pronajímalo lazebnickou činnost. Městské lázně byly zřízeny u struhy pod Hoření branou. Žáci a žebráci se v nich mohli jednou za čtyři neděle zdarma vykoupat v teplé vodě. Ve stejném roce pronajali konšelé Petru Litickému na čtyři roky haltýř (vodní nádrž) mezi Šindelářskou a Haltýřskou branou. Dvůr pronajímal i šest mlýnů, které se nacházely na území města, a v roce 1511 si jeden z radních, pan Jan od Dolení brány, pronajal od konšelů městskou pilu. Nezanedbatelnou částku tvořily také pokuty, které město vybíralo např. za chození po městě s loučí, za nedodržování nočního klidu či za překročení zavírací doby hospod a hostinců. Vybrané peníze měly být používány na zvelebování města, např. na opravu cest a silnic či na ulití zvonů pro věž kostela.⁸⁸ V roce 1553 zakoupili dvorští konšelé pro obec Vorlešský dvůr.⁸⁹ Město v předbělohorské době získalo od panovníků mnoho výsad a privilegií. Za všechny uveďme například povolení vybírat clo od cizích kupců, které udělil Vladislav II. Jagellonský v roce 1507. O dva roky později král potvrdil práva a svobody udělené předešlými panovníky, zejména majestát Václava IV. na neodcizování města od komory královské, a také městu povolil pečetit červeným voskem. Ferdinand I. Habsburský však městu všechna privilegia od předchozích panovníků odebral. Zabavil i šosovní a zádušní vesnice i se dvory, které odváděly platy. Zavedl tzv. posudné, tedy daň z veškerého piva, které ve městě uvařili dvorští pivovářeční měšťané. Na dvorskou radnici dosadil svého královského rychtáře (prvním z nich byl soukenický mistr Viktorín). Již 14. září 1547 Ferdinand Dvorským jejich privilegia vrátil, museli však složit 500 kop míšeňských a i nadále platit daň z piva. Roku 1560 král vrátil městu šosovní a zádušní vesnice, tj. Lipnice, Nové Lesy, Filířovice, Verdek a Záboří.⁹⁰

Nejstarší dochovaná písemná zmínka o existenci cechů ve Dvoře pochází z počátku 16. století, kdy se poprvé připomíná soukenický a plátenický cech.⁹¹ Dále se ve městě nacházel cech mlynářský, barvířský, tiskařský, krejčovský, postřihovačský či

⁸⁷ P. JANOUŠEK, *Dvůr Králové nad Labem*, s. 10.

⁸⁸ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 150-151.

⁸⁹ Tamtéž, s. 154.

⁹⁰ Tamtéž, s. 151-154.

⁹¹ Tamtéž, s. 150.

koželužský. Aby uchazeč mohl do cechu vstoupit, musel složit zkoušky dovednosti z daného řemesla a dokázat poctivý původ a slušné chování.⁹²

Obyvatelé Dvora byli v předbělohorské době velmi zbožní. Vynakládali nemalé částky na rozkvět kostela. Ve dvorském farním chrámu bylo tehdy celkem pět oltářů – oltář literátů (bratrstva kostelních zpěváků), oltář řezníků, oltář knapský (tovaryšský) a oltář sv. Kateřiny a sv. Vavřince. Ve 20. letech 16. století se ve městě objevili první stoupeni luteránství.⁹³

1.5. Polička

Město Polička bylo založeno Přemyslem Otakarem II. v roce 1265. Panovník chtěl jejím založením posílit královskou moc v tomto nejvzdálenějším cípu východních Čech. Městem vedla obchodní stezka, která spojovala střed Čech s hlavními moravskými centry.⁹⁴ Polička byla založena „na zeleném drnu“ a patří k několika málo městům, které mají zachovanou zakládací listinu (ačkoliv se nejedná o originál, ale o vidimus z roku 1508). Z listiny se mimo jiné dozvídáme jméno lokátora, který byl založením města pověřen. Byl jím Konrád z Lewendorfu, jenž měl za odměnu získat rychtu spojenou s výkonem určité soudní pravomoci (z níž mu naležela část pokut) a další majetek (např. sedm lánů osvobozených od všech poplatků či dva masné a dva chlebové krámy).⁹⁵ V roce 1307 získala Polička statut věnného města.

Karel IV. považoval Poličku díky výhodné poloze na pomezí Čech a Moravy za strategický bod svého království. Proto v období jeho vlády razantně změnila podobu. Nejvýznamnější změnou bylo vybudování kamenných hradeb, které měly město chránit před vpády cizích vojsk. Ve stejné době bylo město vydlážděno a dřevěné či hrázděné domy byly postupně nahrazeny kamennými. Uprostřed čtvercového náměstí byla postavena gotická radnice.

V době husitských válek stála Polička nejprve na straně královny, později se přidala k pražskému městskému svazu. V roce 1421 byla dobytá a vypleněna uherským vojskem Zikmunda Lucemburského. Za Jiřího z Poděbrad byl kvůli lepší obraně města vyhlouben druhý příkop a postaveny čtyři (dnes již zbořené) barbakany na ochranu bran.

⁹² Tamtéž, s. 155-156.

⁹³ Tamtéž, s. 152.

⁹⁴ Tamtéž, s. 207.

⁹⁵ F. MUSIL – O. FELCMANN – J. ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, s. 272-273.

Po neúspěšné šmalkadské válce byl Poličce zkonfiskován všechen feudální majetek, zrušena privilegia a uložena pokuta ve výši 1 000 kop grošů. Byl to trest za účast města v odboji českých měst proti králi Ferdinandovi I. Habsburskému. V první polovině 17. století se Polička zúčastnila dalšího odboje proti Habsburkům, který opět skončil potrestáním města. Útrapy třicetileté války poté způsobily, že se město téměř vylidnilo.⁹⁶

V 16. století patřila Polička spíše k menším královským městům. V roce 1584 bylo uvnitř hradeb 129 domů, mezi nimiž na bývalých zahradách měšťanských domů stálo 73 chalup. Další růst města byl možný již pouze na předměstích, která vybíhala do volného prostoru za hradby. Tam bylo v té době 41 domů a 43 chalup.⁹⁷ V předbělohorské době městské hradby pozbyly svého bezprostředního významu – vnitřní válečné rozbroje v zemi nebyly a turecké nebezpečí bylo daleko.⁹⁸

Finanční poměry Poličky byly v polovině 16. století neutěšené, což ovšem nezabránilo konšelům využívat každé příležitosti k hostinám, při kterých vyhrávali městští trubači. Zanedbáno bylo zejména městské školství. Učitelé i škola byli závislí na příjmech od města. Aby si vylepšili svou finanční situaci, vykonávali někteří učitelé i funkci městských písařů nebo varhaníků v kostele. Přesto však jejich příjmy nestačily k vyživení rodiny a proto často zůstávali svobodní. I poličtí kněží byli placeni z městské pokladny.⁹⁹ Polička se v předbělohorské době – stejně jako i ostatní města – snažila rozšířit své feudální pozemkové vlastnictví a zvýšit počet svých poddaných. V roce 1586 koupila část vsi Radiměře na českomoravských hranicích. Potřebných 6 000 kop však město nemělo a proto na celém svém panství vypsal zvláštní daň, aby jim dosavadní poddaní pomohli získat nové poddané. Ani to však nestačilo. Chybějící obnos musel být doplněn půjčkou.¹⁰⁰

Téměř všichni měšťané se vedle polního hospodářství zabývali i řemeslnictvím a obchodem. Nejvýznamnějším městským řemeslem 16. století bylo soukenictví. Poličtí soukeníci se postupně vypracovali až tak, že v polovině století patřili k nejvyspělejším mezi soukeníky českých královských měst vedle soukeníků z Tábora, Chrudimi a Vysokého Mýta. Kvalitní sukno se odsud vyváželo na pražské trhy nebo za hranice. V roce 1597 se v Poličce vyskytovalo 11 soukeníků a 22 obchodníků vlnou a přízí. Ke

⁹⁶ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 207.

⁹⁷ Jindřich RŮŽIČKA – Josef KRUŠINA, *Dějiny města Poličky*, Hradec Králové 1968, s. 43.

⁹⁸ Tamtéž, s. 50.

⁹⁹ Tamtéž, s. 44-45.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 49-50.

konci 16. století však došlo k úpadku tohoto řemesla. Dalším významným cechem byl v Poličce cech tkalcovský. Toto řemeslo hrálo důležitou roli v hospodářském životě celého zdejšího kraje. Koncem století bylo ve městě 14 tkalcovských cechovních mistrů.¹⁰¹

I přestože městská pokladna bývala často prázdná, vznikly v Poličce v 16. století některé církevní stavby. Kolem roku 1580 byl například postaven hřbitovní kostel sv. Michala se zvonící. Město bylo převážně nekatolické. Ke konci 16. století zde převládli luteráni.¹⁰²

1.6. Chrudim

Chrudim se rozkládá na pomezí nížiny začínajícího středního Polabí a nejsevernějších výběžků Českomoravské vysočiny. Je jedním z největších a nejdůležitějších měst východočeského regionu.¹⁰³ Městem protéká řeka Chrudimka – snadný přístup k vodě je jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňující vznik, existenci a podobu osídlení města.¹⁰⁴

Hradiště Chrudim bylo založeno pravděpodobně již v 9. století. Za panování Přemyslovců se stalo významným správním centrem východních Čech. První spolehlivou písemnou zmínku o Chrudimi však nalezneme až v Kosmově kronice z první poloviny 12. století. Podle ní zde v roce 1055 zemřel český kníže Břetislav I.

Bohužel není známo přesné datum, kdy se z hradiště stalo královské město. Jisté je pouze to, že se tak stalo před rokem 1276 v době vlády Přemysla Otakara II. Tehdy zde vznikly měšťanské domy, chlebné a masné krámy, vstupní brány, kostel či sídlo královského správce.¹⁰⁵ Královským věnným městem se Chrudim stala v roce 1305. Město začalo průmyslově i obchodně vzkvétat a do městské správy se postupně čím dál tím více začal dostávat český živel. V roce 1356 se Chrudim stala krajským městem.¹⁰⁶

Bouřlivé období zažila Chrudim v době husitské revoluce. V únoru roku 1421 zde byl na náměstí upálen zakladatel Tábora Jan Hromádka z Jistebnice. O dva měsíce později přitáhl k městu Jan Žižka, chrudimským hejtmanem ustanovil Diviše Bořka z Miletínka a rozbořil zde dominikánský klášter, který byl postaven ke konci 14. století.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 43-44.

¹⁰² Tamtéž, s. 45-46.

¹⁰³ Jan FROLÍK – Jiří SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: Obrazy každodenního života*, Chrudim 1998, s. 7.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁵ Ivo ŠULC, *Chrudim*, Praha 2010, s. 6-8.

¹⁰⁶ Ferdinand POCHOBRADSKÝ – Jaroslav ADÁMEK, *Stará Chrudim*, Chrudim 1932, s. 5.

Němečtí měšťané, kteří nestačili uprchnout z města, byli zbaveni majetku a vypovězeni. V roce 1428 se chrudimští obyvatelé zúčastnili tažení do Slezska, odkud se vrátili s velikou kořistí.¹⁰⁷ Na straně husitů bylo město do roku 1435, kdy společně s mnoha dalšími městy slíbilo věrnost Zikmundovi.¹⁰⁸

V roce 1547 se Chrudim i s dalšími městy účastnila odboje proti Ferdinandu I. Habsburskému. Ten město potrestal odebráním veškerého majetku i privilegií. Rovněž jmenoval císařského rychtáře, který měl v Chrudimi dohlížet na většinu správních činností a jmenovat některé městské úředníky. Městu se vrátil pouze majetek patřící městskému špitálu. Celý zbytek 16. století byl poznamenán snahou vylepšit finanční a majetkovou situaci města.¹⁰⁹ Do třicetileté války město získalo zpět svůj předhusitský majetek. Stavu před rokem 1547 však již nikdy nebylo dosaženo.¹¹⁰

Chrudim byla obklopena hradbami, přičemž majitelé domů ve vlastním městě měli oproti obyvatelům na předměstích zvláštní výsady, které se týkaly vaření a prodeje piva a obchodu s obilím a sladem. Ve vnitřním městě bylo 142 domů ve 4 čtvrtích: ve čtvrti Páčovské s 36 domy, Domapilovské s 32 domy, Bohaté v okolí staré radnice s 30 domy a Klášterní v blízkosti hlavního kostela se 44 domy. V Jánském předměstí, které se dělilo také na 4 čtvrti, se nacházelo rovněž 142 domů - ve čtvrti Na dláždění 36 domů, ve čtvrti prostřední 33 domů, v Odpolní 41 domů a v Putrkasech 32 domů. Nové město s 86 domy se skládalo ze čtvrtě zvané Puš (48 domů) a čtvrti rybářské (38 domů). Čtvrť Vořovská s 50 domy a čtvrť Kateřinská s 64 domy byly součástí Kateřinského předměstí.¹¹¹ Důležitým pramenem pro poznání velikosti města v předbělohorské době je dochovaný soupis domů z roku 1567. Z něj se dá přibližně zjistit i počet obyvatel. Pokud budeme předpokládat, že v jednom domě žilo průměrně 6 osob, vycházel by celkový počet obyvatel zhruba na 3 000. Během třicetileté války město zpusťlo více než z poloviny.¹¹² Městskou obranu tvořilo dvojí pásmo hradeb, zpevněných okrouhlými baštami a dvěma hlavními branami. Dodnes se zachovaly dvě kamenné fortny.¹¹³

Ke konci 15. století a v 1. pol. 16. století získala Chrudim vsi Mnětice, Stětín, Slatiňany a několik dalších. Rovněž vlastnila v dalších obcích menší platy či jednotlivé

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 5-6.

¹⁰⁸ J. FROLÍK – J. SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: Obrazy každodenního života*, s. 39.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 39.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 45.

¹¹¹ Ivan SLEJŠKA, --z historie města Chrudimě, Chrudim 1998, s. 16-17.

¹¹² J. FROLÍK – J. SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: Obrazy každodenního života*, s. 45-46.

¹¹³ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 199.

objekty. Město se snažilo získat co největší část nejbližšího městského zázemí pod přímou kontrolu, jelikož jedině tak šlo uplatňovat nároky plynoucí z mílového práva.¹¹⁴

Hospodářská i řemeslnická moc Chrudimi vzrostla již ve 2. pol. 15. století. Mimo zemědělství se zde značně rozvíjelo hlavně soukenictví. V roce 1455 zde vznikl řeznický cech.¹¹⁵ V následujícím století působilo v Chrudimi celkem 15 cechů.¹¹⁶ Město bylo centrem řemeslné výroby, vaření piva a obchodu.¹¹⁷

Významnými církevními stavbami Chrudimi jsou kostel Nanebevzetí P. Marie, kostel sv. Kříže, dominikánský klášter se svým kostelem P. Marie a kostel Jana Křtitele, který byl součástí městského špitálu. Mezi lety 1520-1530 byl postaven kostel sv. Michala na Novém Městě. Byla to poslední stavba před třicetiletou válkou.¹¹⁸

1.7. Nový Bydžov

Dnešní Starý Bydžov je poprvé doložen v roce 1186. Ležel na polské stezce a již tehdy byl významným střediskem okolní oblasti. Ke konci 13. století byla ves povýšena na město. Nejspíše na počátku 14. století došlo k „přenesení města“ na nynější místo, jelikož původní poloha byla příliš vzdálená od řeky Cidliny. Město Nový Bydžov je poprvé zmíněno v listině Václava II. z roku 1305.¹¹⁹

V roce 1325 klesl Nový Bydžov mezi města poddanská. Města se tehdy totiž kvůli dluhům Jana Lucemburského ujal Beneš z Vartenberka. V rukou rodu Vartenberků bylo město až do roku 1516 (s krátkou přestávkou v letech 1393-1410, kdy se dostalo pod správu krále Václava IV.). Dalším majitelem města se tehdy stal Vilém z Pernštejna.¹²⁰

Za Viléma z Pernštejna začalo město hospodářsky i kulturně vzkvétat. Nějakou dobu vlastnil Nový Bydžov i rod Valdštejnů (v letech 1548-1567). Poté však připadl jako odúmrť králi Maxmiliánovi II. Bydžovští tehdy chtěli město i s jeho příslušenstvím koupit, což se v roce 1569 také stalo.¹²¹ Část peněz si měšťané museli půjčit a za 10 000 kop českých grošů od panovníka odkoupili město, předměstí, masné krámy, váhu a cla, ale také sousední vsi Chudonice, Vysočany, Zachrašťany a Zadražany a dvůr v Libni,

¹¹⁴ J. FROLÍK – J. SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: Obrazy každodenního života*, s. 45-46.

¹¹⁵ F. POCHOBRADSKÝ – J. ADÁMEK, *Stará Chrudim*, s. 6.

¹¹⁶ J. FROLÍK – J. SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: Obrazy každodenního života*, s. 45-46.

¹¹⁷ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 199.

¹¹⁸ J. FROLÍK – J. SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: Obrazy každodenního života*, s. 40.

¹¹⁹ J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 5-6.

¹²⁰ Tamtéž, s. 9-11.

¹²¹ J. PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, s. 40-44.

výsadní krčmy v Zadražanech, Zachrašťanech a Vysočanech, valchu, lesy, řeku, sádky a rybníky.¹²² Nový Bydžov se tak stal svobodným královským věnným městem. Každý rok muselo město odevzdávat české královně 50 kop grošů českých.¹²³

Město bylo v 16. století převážně dřevěné – o to ničivější byl požár, který město postihl v roce 1531 a který zničil pivovar u Metličanské brány, všechny masné krámy, městské pastoušky a některé další domy. Tento požár se stal záminkou k vystoupení proti Židům. Další velký požár se zde odehrál v roce 1552. Na jižním předměstí za Chudonickou fortanou shořelo tehdy 21 domů a 22 stodol.¹²⁴ Ke konci 16. století bylo ve městě 171 domů – z toho jich bylo 118 uvnitř hradeb a 53 na předměstích. V nich žilo odhadem kolem 1 000 osob.¹²⁵ Při popisu podoby předbělohorského Nového Bydžova nelze opominout židovskou komunitu. Ta zde začala získávat silnější pozici za Viléma z Pernštejna. Podle berního rejstříku venkovských Židů z roku 1570 patřila k větším – ze 74 uvedených lokalit je na 13. místě. Pravděpodobně tedy čítala kolem 40 až 50 osob. Postavení Židů však ve středověkých městech nebylo zrovna záviděníhodné, a Nový Bydžov nebyl výjimkou. V roce 1536 bylo vydáno nařízení o Židech, které je značně znevýhodňovalo. Židovské domy navíc sousedily s křesťanskými, což vedlo k častým sporům. Na začátku 17. století byl v sousedství židovské čtvrti postaven křesťanský hřbitov a kostel sv. Trojice, což způsobovalo ještě větší napětí.¹²⁶

Po vykoupení z poddanství se Bydžov zadlužil. Proto v roce 1575 prodalo město Prasek a Zdechovice za 3.000 kop grošů českých (ponechalo si pouze rybník Šibeniční, kus pustin Řehot a předkupní právo na prodaný majetek). V dalších letech se ekonomická situace města zlepšila.¹²⁷ V roce 1583 koupili Bydžovští mlýn osecký, o dva roky později mlýn fantovský a v roce 1592 koupili od Rudolfa II. nazpět Zdechovice s částí Řehot. Později ještě přikoupili dvůr v Měníku a dvůr ve Vysočanech. Prasek se zbytkem Řehot získali zpět až v roce 1611.¹²⁸ V předbělohorské době získalo město i mnoho práv a privilegií. Například v roce 1517 získalo rozsáhlé privilegium k různým oblastem života měšťanů. To mimo jiné blíže stanovilo podmínky správy nad majetkem. Všichni měšťané měli právo ještě za života rozhodnout o svém majetku. Pokud zemřel člověk bez poslední vůle a bez dětí, dědil nejbližší příbuzný (pokud

¹²² J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 12.

¹²³ J. PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, s. 45-47.

¹²⁴ Tamtéž, s. 41-44.

¹²⁵ Celestin ŘÍHA, *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*, Praha 1868, s. 23.

¹²⁶ J. PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, s. 40-49.

¹²⁷ Tamtéž, s. 48.

¹²⁸ J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 13.

dotyčný žádné příbuzné neměl, teprve poté jeho majetek připadl městské obci). Poručníci měli sirotkům skládat účty před konšely a před zmocněným zástupcem vrchnosti. Důležitým bodem privilegia byl i slib zachování kališnické víry.¹²⁹ V době panování Rudolfa II. získalo město právo na třetí osmidenní jarmark.¹³⁰

V předbělohorském období se v Bydžově vedle zemědělství opět začala rozvíjet i řemeslná výroba a obchod. Nacházely se zde samostatné cechy (řeznický, obuvnický, kožešnický, kloboučnický, tkalcovský a hrnčířský), sdružené cechy (sladovnický, pivovarský, šrotářský, pekařský, mlynářský, perníkářský, krejčovský a postřihovačský) i tzv. cech paterácký, ke kterému patřili všichni kováři, koláři, bednáři, zámečníci a truhláři.¹³¹

Od počátku 16. století žili ve městě i první stoupenci jednoty bratrské. V roce 1545 zde již disponovali značným majetkem. Po porážce českých stavů v roce 1547 se však bydžovští bratři rozhodli vystěhovat se ze země.¹³²

1.8. Trutnov

Pravděpodobně až na přelomu 12. a 13. století vznikla na nejhořejším toku řeky Úpy osada zvaná Úpa (dnešní Horní Staré Město). V této opevněné osadě byl postaven i farní kostel sv. Václava a hrad. S příchodem vrcholné kolonizace v polovině 13. století došlo na tomto území ke změně komunikačních a sídelních poměrů. Jižně od původní Úpy bylo postaveno nové město nazvané též Úpa. Totožný název svědčí o návaznosti nového města na starší sídliště. V listině z roku 1260 jsou obě místa označena jako Úpa první a Úpa druhá. Později se objevil i nový název Trutnov, přičemž novější město bylo označováno jako Nový Trutnov.¹³³

Přibližně kolem roku 1300 získal toto území král Václav II., který měl v plánu posunout centrum královské moci blíže ke slezské hranici. V prvních letech vlády Jana Lucemburského byl Trutnov v držení Jana z Vartenberka. Až po jeho smrti v roce 1316 se města ujal král Jan. V roce 1329 získal město do doživotního držení slezský vévoda Jindřich I. Javorský jako náhradu za to, že králi odstoupil Zhořelecko. Po návratu královice Karla do Českého království byl však Trutnov opět vyplacen. V návrhu

¹²⁹ J. PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, s. 40.

¹³⁰ J. PROKOP, *Nový Bydžov*, s. 13.

¹³¹ J. PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, s. 48.

¹³² Josef KAŠPAR, *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n.C. od dob nejstarších až po časy nejnovější*, Nový Bydžov 1903, s. 28-32.

¹³³ F. MUSIL – O. FELCMANN – J. ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, s. 274.

zákoníku „Maiestas Carolina“ byl Trutnov s městem Dvorem zařazen mezi dočasně zastavitelné královské zboží. Celé Trutnovsko bylo v letech 1363-1392 v zástavním držení Bolka II. Svídnického a jeho manželky Anežky. Po smrti Anežky se trutnovský kraj opět vrátil pod vládu českého panovníka.

V roce 1400 se stal Trutnov komorním věnným městem.¹³⁴ V období husitských válek zde existovaly dvě nepřátelské strany, které mezi sebou bojovaly o městskou radu. Někteří němečtí obyvatelé sice přijali novou víru, ale přesto k husitství přistupovali spíše vlažně. Díky své poloze poblíž katolického Slezska nebylo město zcela počeštěno. V letech 1427-1434 byl Trutnov jedním z městských středisek východočeského husitského sirotčího svazu. V bitvě u Lipan stál na straně táborů a sirotků.¹³⁵ Doba bezvládní (1440-1453) znamenala pro Trutnov nové vnitřní spory o moc ve městě. Oblast Trutnovska byla vyčerpávána pustošivými kořistnickými nájezdy a dlouhotrvajícími spory mezi koalicí slezské šlechty a měst s držiteli pohraničních hradů a tvrzí v severovýchodních Čechách. Vytvořily se zde výhodné podmínky pro restauraci katolictví a němečtí (na rozdíl od Dvora Králové, který se během husitského období počeštil).¹³⁶

Vnitřní boje o moc ve městě a jeho hospodářské oslabení vedly k tomu, že Trutnov ztratil politickou samostatnost. Nastalo období vlády zástavních držitelů, které zpomalilo dosud slibný rozvoj města. V roce 1448 královna-vdova Barbora Celská zastavila město katolickému rytíři Hanušovi Velflovi z Varnsdorfu, který v roce 1484 postoupil zástavní právo svému zeti Fridrichovi ze Šumburku. Po jeho smrti drželi město jeho synové (Bernart do roku 1504, poté Jan do roku 1510 a od roku 1511 drželi město společně bratři Heřman a Karel). Právě dva posledně jmenovaní bratři si v roce 1515 bez královského souhlasu město, hrad a panství rozdělili na dvě části. Následkem toho upadalo město stále více do poddanského postavení. Až v roce 1543 komorní soud rozhodl, že zástavní páni Trutnova musí město postoupit královně Anně Jagellonské. O rok později byl trutnovským správcem panství a města jmenován Volf z Vřesovic, podkomoří sedmi královských věnných měst. V roce 1545 získalo město právo pečetit červeným voskem.¹³⁷

Po porážce protihabsburského stavovského odboje ztratil Trutnov pronajaté vesnice a byl zastaven komornímu radovi a hornímu hejtmanovi Kryštofovi z Gendorfu.

¹³⁴ J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 323-328.

¹³⁵ Tamtéž, s. 329-330.

¹³⁶ Tamtéž, s. 330-331.

¹³⁷ Tamtéž, s. 331-334.

Skutečným královským věnným městem se Trutnov stal až v roce 1571. V tomto roce totiž komorní soud rozhodl, že se jedná o věno české královny.¹³⁸

Historické jádro města obklopovaly hradby, které byly ve 14. století dřevěné, později jílové a v 16. století kamenné.¹³⁹ Písemné prameny z této doby nejsou dochovány, o trutnovském opevnění podává informace až kronikář Simon Hüttel.¹⁴⁰ V předbělohorské době vzniklo nejvíce měšťanských domů. Všechna volná místa uvnitř hradeb se zaplnila, a tudíž bylo nutné, aby se město začalo rozrůstat i mimo ně. Byla proto vytvořena tři předměstí, která byla pojmenována podle městských bran – tedy předměstí Horní, Dolní a Střední.¹⁴¹ O rozrůstání města svědčí postupné navyšování počtu domů. V roce 1505 se uvnitř hradeb nacházelo 74 domů. O 10 let později to bylo již 93 domů (s předměstím).¹⁴² V roce 1548 bylo uvnitř hradeb 147 domů.¹⁴³ Zhoubný požár v roce 1583 zničil 150 domů ve městě a 30 domů v horním předměstí. K roku 1603 (1610) se uvádí celkem 296 domů (z toho 150 ve vnitřním městě), které podléhaly zemské berni.¹⁴⁴ Druhá polovina století je ve znamení rozvoje kamenné architektury v Trutnově (zatímco do 30. let převládala podle Hüttela spíše výstavba ze dřeva). Hüttel uvádí i jména několika stavebníků – jsou to mistr Orban Hirsch z Lemberka, mistr Simon N. ze Dvora Králové a místní stavitel Veit Scheps.¹⁴⁵

Ve 30. letech 16. století došlo k oživení městské ekonomiky. Důkazem je koupě manského poplužního dvora a vzrůst populace i přistěhovalectví. V letech 1545-1547 získal Trutnov od královny Anny do pronájmu hrad s příslušenstvím a trutnovské (manské) panství s 23 vesnicemi, spolu s důchody z města. Také začal hospodařit ve vlastní režii.¹⁴⁶ Bylo vydlážděno náměstí, zřízen vodovod a postaven městský pivovar. V roce 1571 získalo město ovčín, papírnu, dva mlýny a zámek. Po roce 1591 sice město zámek a panství ztratilo, ale stalo se královským městem. Panství si Trutnov znovu koupil v roce 1599. Město rovněž přebralo pod svou správu špitál a ostatní majetky zderazských křížovníků ve městě.¹⁴⁷

¹³⁸ Tamtéž, s. 334-335.

¹³⁹ Antonín JUST – Jaroslav PROCHÁZKA – Josef ŠABACKÝ, *700 let Trutnova: 1260-1960 : jubilejní průvodce dějinami a přírodou města pod Krkonošemi*, Trutnov 1959, s. 22.

¹⁴⁰ Marek MADAJ, *Městské hradby: středověké opevnění města Trutnova*, Trutnov 2008, s. 5.

¹⁴¹ M. MADAJ, *Měšťanské domy. Historická obydlí trutnovských měšťanů*, Trutnov 2004, s. 5.

¹⁴² J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 351.

¹⁴³ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 209.

¹⁴⁴ J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 352.

¹⁴⁵ M. MADAJ, *Měšťanské domy. Historická obydlí trutnovských měšťanů*, s. 7.

¹⁴⁶ J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 348.

¹⁴⁷ D. KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, s. 209.

Začátkem 16. století se v Trutnově začala významněji rozvíjet řemeslná výroba. Postupně docházelo k obnovování a zakládání cechů. V roce 1513 si zde opět obnovili svůj cech soukeníci, kteří převzali stanovy z Broumova. Řezníci převjali pravidla roku 1532 z Hradce Králové a pekaři v roce 1548 z Kladska. Mezi hlavní zdroje městských příjmů patřily mimo různých celních a mýtních poplatků i další důchody z vlastního městského podnikání – solního obchodu (monopolní prodej soli), z dvorského podnikání, příjmů z lesů, řek, poplatků z trhů, z pronájmu panství s vrchnostenskými podniky a mýtem, z prodeje ryb, kamene, vápna a později z cihel. Koncem století sice došlo k úpadku trutnovského soukenictví, avšak město se stalo jedním ze středisek plátenické výroby. Zdejší plátenický cech, který převzal cechovní artikule z Kladska, byl založen v roce 1595.¹⁴⁸

Hlavní dominantou Trutnova byl v předbělohorském období městský farní kostel. Blízko města stál kostel sv. Petra a Pavla s přilehlou špitální budovou před Dolní branou. Roku 1565 byly ulice vydlážděny kamenem. V roce 1583 vyhořela podle informací obsažených v kronice Simona Hüttela stará radnice. O dva roky později nechala městská rada postavit radnici novou.¹⁴⁹

¹⁴⁸ J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 347-350.

¹⁴⁹ M. MADAJ, *Stavební podoba města Trutnova v 16. a 17. století*, IN: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 111-112.

2. Testamentární praxe

2.1. Testamenty jako badatelské téma

„Kšaft jest pronešení poslední vůle člověka o tom, co by kdo chtěl, aby po jeho smrti držáno bylo a zachováno bylo.“ Takto definuje kšaft neboli testament Pavel Kristián z Koldína ve své kodifikaci městského práva z roku 1579.¹⁵⁰

Testamenty mohou sloužit jako pramen k poznání každodenního života lidí ve středověkých i raně novověkých městech. Díky nim můžeme zkoumat mimo jiné majtkové a finanční záležitosti středověkých měšťanů.¹⁵¹

Systematický výzkum testamentů byl v Čechách zahájen až v osmdesátých letech 20. století. Výzkum novověkých pozůstalostních inventářů a testamentů provedl Jiří Pešek.¹⁵² Na pražské středověké testamenty se zaměřil Bohdan Zilynskyj.¹⁵³ Testamenty byly zkoumány i v rámci semináře Josefa Petráně na pražské filozofické fakultě. V neposlední řadě se této problematice věnovala Marta Hradilová, která zkoumala soběslavské kšafy z let 1455-1523,¹⁵⁴ nebo Petr Rak, jenž se zaměřil na kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465-1603.¹⁵⁵ Jana Ratajová na základě pražských novověkých testamentů zkoumala rodinné poměry.¹⁵⁶ Kšaftům a inventářům královských měst severozápadních Čech se věnovala Michaela Hrubá.¹⁵⁷ Pavel Král se soustředil na výzkum testamentů ze šlechtického prostředí období raného novověku. Ve své knize *Mezi životem a smrtí* vydal edici stovky šlechtických testamentů z let 1550-

¹⁵⁰ Jiří ŠOUŠA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého 1579. Edice*, in: Karel MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: Edice s komentářem*, Praha 2013, s. 475.

¹⁵¹ Olga FEJTOVÁ – Kateřina JÍŠOVÁ, *Měšťanské testamenty jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, Praha 2006, s. 15.

¹⁵² Jiří PEŠEK, *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*, PSH 15, 1982, s. 63-92.

¹⁵³ Bohdan ZILYNSKYJ, *Ještě ke knihám kšaftů Nového Města pražského (s ohledem na Tábor a Táborsko)*, TA 4, 1992, s. 42-46.

¹⁵⁴ Marta HRADILOVÁ, *Soběslavské kšafy z let 1455-1523*, TA 4, 1992, s. 47-107.

¹⁵⁵ Petr RAK, *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465-1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*, SAP 48, 2, 1998, s. 3-106.

¹⁵⁶ Jana RATAJOVÁ, *Pražské testamenty (1600-1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, PSH 30, 1998, s. 90-127.

¹⁵⁷ Michaela HRUBÁ, *„Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle.“ Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002.

1650. Šlechtické středověké testamety zkoumá i Robert Šimůnek a testamety duchovenstva se nyní zabývá Petr Elbel.¹⁵⁸

Testamentům se však věnují i badatelé mimo české prostředí. Francouzský historik François Lebrun využil testamety při své práci o vnímání smrti v Anjou v 17. a 18. století, ve které se snažil postihnout myšlenkové přístupy lidí ke smrti.¹⁵⁹ Jeho krajan Michel Vovelle se pomocí studia testamentů pokusil charakterizovat několik oblastí kolektivních představ o smrti.¹⁶⁰ Pařížské testamety analyzoval Pierre Chaunu.¹⁶¹ Historik Samuel K. Cohn využil testamety při svých výzkumech myšlenkového světa obyvatel středověkých a raněnovověkých měst. Zabýval se převážně myšlením obyvatel Sieny o posmrtném životě a otázkami spásy.¹⁶² Carlos M. Eire se pomocí rozboru 436 testamentů obyvatel Madridu z let 1520-1599 snažil osvětlit chápání smrti a posmrtného života.¹⁶³ Že testamety mohou sloužit i jako pramen k postihu ženského světa dokázala práce Beatrix Bastlové. Autorka se pomocí počítačové analýzy 201 testamentů z let 1500-1761 pokusila proniknout k myšlení a každodennímu životu šlechticů v tomto období.¹⁶⁴ Podobný výzkum, avšak situovaný do polského prostředí, učinila i historička Małgorzata Aleksandrowicz-Szumlikowska.¹⁶⁵ Historička Katalin G. Szende¹⁶⁶ pomocí rozboru testamentů zkoumala roli ženy v uherských městech Šoproň a Bratislava.¹⁶⁷ Německý historik Martin Bertram se zabýval boloňskými středověkými testamety.¹⁶⁸ Významnou prací o

¹⁵⁸ O. FEJTOVÁ – K. JÍŠOVÁ, *Měšťanské testamety jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze*, in: *Pozdně středověké testamety v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, s. 18-19.

¹⁵⁹ François LEBRUN, *L'homme et la mort en Anjou au 17e et 18e siècles. Essai de démographie et de psychologie historique*, Paříž 1971.

¹⁶⁰ Michel VOVELLE, *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle. Les attitudes devant la mort d'après les clauses de testaments*, Paříž 1973.

¹⁶¹ Pierre CHAUNU, *La mort à Paris. XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles*, Paříž 1978.

¹⁶² Samuel K. COHN, *Death and Property in Siena, 1205-1800. Strategies for the Afterlife*, Baltimore-Londýn 1988.

¹⁶³ Carlos M. N. Eire, *From Madrid to Purgatory. The Art and Craft of Dying in Sixteenth Century Spain*, Cambridge 1995.

¹⁶⁴ Beatrix BASTLOVÁ, *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*, Vídeň-Kolín-Výmar 2000.

¹⁶⁵ Małgorzata ALEKSANDROWICZ-SZUMLIKOWSKA, *Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów: przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI-XVII wieku*, Varšava 1995.

¹⁶⁶ Katalin G. SZENDE, *The Other Half of the Town: Women in Private, Professional and Public Life in Two Towns of Late Medieval Western Hungary*, East Central Europe 20-23, 1993-1996.

¹⁶⁷ Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 14-18.

¹⁶⁸ Martin BERTRAM, *Mittelalterliche Testamente. Zur Entdeckung einer Quellengattung in Italien*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 68, 1988, s. 151-233.

testamentech je rovněž studie Paula Baura *Testament und Bürgerschaft*,¹⁶⁹ která je zaměřena na středověké kostnické testamety.¹⁷⁰

Výše zmínění čeští i zahraniční badatelé jsou pochopitelně pouze zlomkem lidí, kteří se zabývali či stále ještě zabývají testamety. Studium testamentů nám může přinést spoustu důležitých informací z rozličných sfér každodenního života středověkých či raněnovověkých lidí. Proto jde o velmi rozšířené badatelské téma a dá se předpokládat, že práce z této oblasti budou přibývat i v budoucnu.

2.2. Vnímání smrti do 17. století

Lidé v minulosti nepovažovali smrt za konec života, nýbrž za životní krok. Vnímali ji jako přechod od pozemského života k zászvětní existenci a věřili v další život duše v jiném světě. I když se samozřejmě našly i výjimky – například pařížští averroisté neočekávali od smrti nic jiného než nicotu.¹⁷¹

Vnímání smrti se v průběhu dějin měnilo. Podle francouzského historika Philippa Ariése lze do přelomu 11. a 12. století smrt charakterizovat jako ochočenou (la mort apprise). Ochočená smrt byla přirozenou součástí lidského života. Lidé se jí neobávali a dokonce se na smrt sami připravovali. Hřbitov byl v této době považován za veřejné místo. Od 13. století začalo docházet k individualizaci smrti. Lidé se začali obávat posledního soudu, při kterém byl zúčtován celý život. Člověk už neumíral jako příslušník lidského rodu, ale jako jednatel, jehož individuální skutky budou samostatně posuzovány. Proto se lidé snažili zajistit si věčný život prostřednictvím mší a almužen. Prostředkem, jak oklamat smrt, se stal testament – posmrtný život byl zajištěn výměnou pozemského majetku za duchovní cenu. V 16. a 17. století nahlíželi lidé na smrt jakoby ze vzdálenosti a začali si ji odcizovat. Dosud byla smrt chápána jako okamžik přechodu do jiného života. Nyní ji lidé vnímali spíše jako přerušení, které vyrve člověka z jeho každodenního života.¹⁷²

Naproti tomu moderní přístup ke smrti je již podle Ariése zcela odlišný – vyznačuje se tím, že odmítá smrt akceptovat a snaží se jí zakrývat pro její ohavnost. Již

¹⁶⁹ Paul BAUR, *Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz*, Sigmaringen 1989.

¹⁷⁰ O. FEJTOVÁ – K. JÍŠOVÁ, *Měšťanské testamety jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze*, in: *Pozdně středověké testamety v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, s. 16-17.

¹⁷¹ Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka: Nebe, peklo, očistec ve středověku*, Praha 2004, s. 25-26.

¹⁷² P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 11-13.

v 19. století začali příbuzní skrývat fakt, že určitý člověk umírá, a záměrně se snažili vyhnout emocím zapříčiněným ošklivostí umírání.¹⁷³

2.3. Městská správa v předbělohorské době

Tato bakalářská práce se zabývá jedním typem městských knih – konkrétně knihami testamentů, které patří do městského soudnictví nesporného. Městské knihy byly v podstatě písemným produktem městské správy, přičemž postupným vývojem této správy dochází i k vývoji městských knih.¹⁷⁴ Při studiu městských knih je proto nutné přihlížet i k tehdejšímu stavu správy.¹⁷⁵

Na začátku 16. století se v Čechách nacházelo 30 královských měst a 9 měst věnných. Jejich měšťané i ostatní obyvatelé města byli považováni za svobodné. Navenek sice město vystupovalo jako celek, avšak uvnitř se rozlišovalo mezi měšťany usedlými a neusedlými a mezi měšťany a ostatním obyvatelstvem. Projevovala se zde sociální diference. Městská chudina se nemohla podílet na správě města.¹⁷⁶ Tvořila asi 30-40% obyvatel jednotlivých měst. Nikdy neměla vlastní politický program, ale v krizových situacích ovlivňovala radikalizaci středních vrstev.¹⁷⁷ Některé další kategorie městských obyvatel (například rasové, biřici, pištcí, tuláci apod.) byly právně zcela diskvalifikovány.¹⁷⁸ Ke střední městské vrstvě, která tvořila přibližně 50-70% všech obyvatel města, patřila majetkově a sociálně diferencovaná skupina řemeslnického, obchodnického i dalšího obyvatelstva. Patriciát, tedy nositel společného sebeuvědomění měšťanstva, tvořil asi 10% obyvatel města.¹⁷⁹ Aby byl člověk přijat do městského stavu (tedy mezi měšťany), musel prokázat, že pochází z řádného manželství, musel zaplatit „příjemný“ plat a někdo z měšťanů se za něho musel zaručit, že dotyčný bude řádně plnit své povinnosti (například vojenskou či strážní službu, dodržování policejních předpisů atd.) a že bude s městem snášet dobré i zlé.¹⁸⁰

V čele městské správy stála městská rada. Členství v ní bylo záležitostí nejbohatších vrstev městského patriciátu. Důležitou funkci vykonával ve správě

¹⁷³ Olga NEŠPOROVÁ, *O smrti a pohřbívání*, Brno 2013, s. 11-12.

¹⁷⁴ Rostislav NOVÝ a kol., *Soupis městských knih českých od r. 1310 do roku 1526*, AUC phil. et hist. 4, Praha 1963, s. 6.

¹⁷⁵ Jiří PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, Archivní časopis 3, 1953, s. 222.

¹⁷⁶ Karel MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010, s. 77.

¹⁷⁷ J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, s. 205.

¹⁷⁸ K. MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 77-78.

¹⁷⁹ J. JANÁK – Z. HLEDÍKOVÁ – J. DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, s. 205.

¹⁸⁰ K. MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 78.

městský písař. Byl představitelem městské kanceláře a výkonným úředníkem městské rady (na Starém Městě se nazýval kancléř). Svůj význam začala v předbělohorské době ztrácet velká obec (všelidové shromáždění obyvatel města), která se již objevuje jen občas jako projev nespokojenosti obyvatel města s výkonem městské správy.¹⁸¹

2.4. Vývoj městského práva se zřetelem k předbělohorské době

V důsledku německé kolonizace u nás ve 13. století zdomácněla dvě práva – právo severoněmecké (magdeburské/saské) a právo jihoněmecké (švábské). Kolonisté brzy v českých městech vytvořili vedoucí vrstvu – patriciát – a přinesli s sebou ucelený právní systém, který nahradil a vytlačil právo domácí a stal se základem dalšího právního vývoje.¹⁸² Města, která se řídila právem severoněmeckým, měla odvolací stolicí v Litoměřicích a byla těsněji spjata k vrchní magdeburské stolicí. Většina právních historiků se shoduje v tom, že díky své konzervativnosti a odolnosti vůči vnějším vlivům, je severoněmecké právo zaostalejší než právo jihoněmecké. To je naopak považováno za pokročilejší, dynamičtější, vlivem rychlejší a pružnější (bylo schopno lépe reagovat na měnící se společenské a hospodářské podmínky ve městech). Proto se v 16. století stalo základem pro kodifikaci městských práv právo jihoněmecké s odvolací stolicí na Starém Městě pražském.¹⁸³

Kodifikace platila pro celé české království a jejím hlavním důvodem byl zejména hospodářský rozvoj měst, jejich významný podíl na ekonomice státu i jejich vojenský a politický význam v životě země. Měšťané pro své podnikání a obchody potřebovali právní jistotu, jejíž překážkou bylo až dosud nejednotné městské právo a rovněž nejednotný jurisdikce jednotlivých měst. I pro šlechtu byla kodifikace městského práva výhodná, jelikož i ona musela vystupovat jako strana ve sporech před městskými soudy. Brzy po přijetí Svatováclavské smlouvy se proto zemský sněm rozhodl vypracovat zákoník městského práva.¹⁸⁴

V první polovině 16. století proto vznikl poměrně nedokonalý soubor městských práv Brikcího z Licska – Práva městská.¹⁸⁵ Brikcí z Licska byl univerzitní mistr a posléze

¹⁸¹ Tamtéž, s. 78.

¹⁸² K. MALÝ, *Vývoj městského práva v Čechách (namísto úvodu)*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, Praha 2013, s. 12-14.

¹⁸³ M. Hrubá, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“: *pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, s. 49-50.

¹⁸⁴ K. MALÝ a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 108-109.

¹⁸⁵ K. MALÝ, *Vývoj městského práva v Čechách (namísto úvodu)*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, s. 12-21.

pražský politik. Jeho dílo bylo překladem a úpravou starší brněnské právní knihy písaře Jana, užívané dosud v českých městech. Nebylo sice nikdy bráno za oficiální kodifikaci, přesto bylo vydáno tiskem a užíváno městskými soudy.¹⁸⁶ Dědickým záležitostem se Brikcí věnoval poměrně podrobně. V jeho díle jsou rozsáhle rozebrány okolnosti kšaftování a rozvinuty již dříve známé zásady a možné způsoby, kterými může testátor svým dědicům odkázat majetek. Je zde zdůrazněno, že „odevzdání dědictví“ je právoplatné a neodvolatelné jen před rychtářem a přísežnými (v případě „sepsaných kšaftů“ měli jejich pravost potvrdit dva hodnověrní svědci – tedy ho pod přísahou tzv. „vysvědčit“). O pozůstalostních inventářích (evidenci sirotčího či odumřelého majetku) se Brikcího zákoník nijak nezmiňuje.¹⁸⁷

Pokusy o kodifikaci však pokračovaly dále. V roce 1558 byl vytvořen první psaný návrh o 321 stranách, který vycházel z práva Starého Města pražského. Jeho autorem byl již pravděpodobně právník mistr Pavel Kristián z Koldína. Ten krátce působil na univerzitě, poté působil jako novoměstský písař a v roce 1565 se stal kancléřem Starého Města pražského.¹⁸⁸ Roku 1579 zformuloval městské právo ve svém zákoníku „Práva městská Království českého“. Zákoník dokončuje staletý vývoj městského práva v zemích Koruny české. Vychází zejména z právní praxe českých měst, nicméně přijímá i cizí vlivy, pokud vyhovují potřebám domácí praxe.¹⁸⁹ Byly v něm obsaženy právní předpisy, které upravovaly téměř veškerý život obyvatel města, městskou správu i soudnictví. Nacházely se zde nařízení o povinnostech městské rady a konšelů a o právu majetkovém, dědickém, rodinném, manželském či trestním. Koldínovo dílo se vyznačovalo pečlivým výběrem ustanovení, vynikající právníčkou češtinou, vhodným systémem a přehledností. Bylo opatřeno věcným rejstříkem a vytištěno ve známé melantrišské tiskárně. V roce 1581 byla k zákoníku vydána tzv. Krátká summa. Ta stručně pojednávala o jeho obsahu.¹⁹⁰

Koldínův zákoník nejdříve přijala česká města. Pražané chtěli, aby byl zákoník závazný i pro města, která se řídila právem magdeburským. To se nelíbilo Litoměřicím, které v regionu měst užívajících magdeburské právo zaujímaly významné místo. Roku 1610 se nakonec i Litoměřice jako poslední české město vzdaly magdeburského práva a

¹⁸⁶ K. MALÝ a kol, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 109.

¹⁸⁷ M. Hrubá, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“: *pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, s. 68.

¹⁸⁸ K. MALÝ a kol, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 109.

¹⁸⁹ K. MALÝ, *Vývoj městského práva v Čechách (namísto úvodu)*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, s. 18.

¹⁹⁰ K. MALÝ a kol, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, s. 110.

přistoupily na Koldínovu kodifikaci. Moravská města se zákoníkem řídila až od roku 1697 a v letech 1717 a 1734 k němu přistoupila i slezská města. Platnost Koldínova zákoníku ukončila kodifikace rakouského občanského práva v roce 1811.¹⁹¹

2.5. Testamentární praxe ve městech

Městské společenství se od počátku své existence snažilo přesněji vymezit otázky nakládání s majetkem v případě úmrtí jeho zůstavitele. Již v roce 1243 získala královská města Brno a Olomouc od Václava I. stvrzení základního souboru práv, jimiž se řídila prvotní městská komunita. Už v něm stojí, že právo k majetku kteréhokoliv zemřelého měšťana si nesmí uzurpovat městský rychtář, ale že majetek má zůstat v držení manželky a dětí. Pokud zemřelý nemá manželku ani přímé dědice a nestačil před smrtí učinit o svém majetku pořizení, může se o tyto majetky ucházet nejbližší dědic.¹⁹²

Testamentární praxe byla patrně v každém městě značně rozdílná. Závěti měšťanů byly zpočátku vkládány do různých typů městských knih (většinou do knih pamětních, knih zahájeného soudu či do knih nesporného soudnictví, které zároveň evidovaly i jiné převody majetku). V některých městech existují i nezaknihované testamenty listinné. Až od roku 1445 existovala kniha pro samostatné vklady měšťanských testamentů na Novém Městě pražském. Nejpozději od roku 1448 vedlo tutéž knihu i Staré Město pražské. Samostatné kšaftovní knihy ve většině venkovských královských měst však vznikly až o půl století později.

Abychom mohli stanovit reprezentativnost zkoumaného vzorku testamentů a určit jejich vypovídací hodnotu, měli bychom nejdříve co nejpřesněji poznat právní stránku vzniku testamentu v dané lokalitě. Právní zásady, které byly respektovány v daných městech, totiž zásadně ovlivňovaly proces vzniku testamentu i jeho podobu. Každá městská kancelář tudíž poslední vůle zpracovávala jinak. I samotní písaři ovlivňovali výslednou podobu testamentu svými oblíbenými formulacemi, které v jiných městech vůbec nemusely být používány. Z těchto důvodů nelze pracovat

¹⁹¹ K. MALÝ, *Vývoj městského práva v Čechách (namísto úvodu)*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, s. 18-28.

¹⁹² Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Zásady testamentární praxe královského města na jihoněmeckém právu (na příkladu Brna)*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR, Praha 2006*, s. 39.

s testamenty jako s jednotlivinami, nýbrž je nutné interpretovat je v kontextu s dalšími dobovými prameny a se znalostí místních právních poměrů.¹⁹³

Existuje více důvodů, které vedly člověka ve středověku a raném novověku k sepsání poslední vůle. Nejvýznamnějším důvodem byla jistě snaha i po smrti zabezpečit svůj majetek, roli však hrály i duchovní záležitosti.¹⁹⁴ Již ve 12. století totiž považovala církev pořízení poslední vůle za velmi důležitý akt (za jakési potvrzení víry). Kdo zemřel bez závěti, nesměl být pohřben ani v kostele ani na hřbitově. Před smrtí se tedy věřící museli vyznat ze své víry a vykoupit se ze všech svých hříchů. Proto se závěť skládala ze dvou stejně důležitých částí – ze zbožných ustanovení a z rozdělení majetku mezi dědice.¹⁹⁵

Problematika dědění je podrobně upravena v Koldínově zákoníku z roku 1579, ve kterém se již rozlišuje testamentární a intestátní posloupnost. Bylo zde stanoveno, že testátoři musí být způsobilí k právním jednáním. Němí a hluchí lidé mohli testovat jen v případě, že uměli psát a mohli závěť sepsat vlastní rukou. Nevolníci mohli kšaftovat jen se souhlasem vrchnosti.

Testament měl být sepsán vlastní rukou a podepsán. Na žádost zůstavitele mohla být závěť sepsána i někým jiným. V takovém případě musel zůstavitel nejméně před dvěma svědky prohlásit, že závěť skutečně představuje jeho vůli. K platnosti ústního kšaftu bylo také nutné, aby byl učiněn nejméně před dvěma svědky. V závěti musela být osoba, která měla dědit, jasně specifikována. V případě nejasnosti byl odkaz považován za neplatný. Koldín se ve svém zákoníku zmiňuje i o tzv. nepominutelných dědicích – zůstavitel musel ponechat určitou část majetku svým dětem. Vydědění bylo možné. Muselo být však zdůvodněno (například neposlušností dětí nebo usilováním dětí o život rodičů apod.) a tento důvod musel být zapsán do městských knih.

Mohlo se stát, že měšťan nezanechal poslední vůli, případně že ji městská rada prohlásila za neplatnou. V takovém případě docházelo k intestátní posloupnosti (dědění ze zákona). Při ní byli na prvním místě potomci zůstavitele (descendenti), přičemž synové a dcery dědili rovným dílem. Děti z předchozího manželství měly na dědění stejný nárok jako děti z pozdějšího manželství. I pohrobci měli v dědickém právu stejně

¹⁹³ M. HRUBÁ, *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, Praha 2006, s. 34-37.

¹⁹⁴ Tomáš MALÝ, *Kterak „Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi*, Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 14-15.

¹⁹⁵ Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti I.*, Praha 2000, s. 236-237.

postavení jako děti narozené za života zůstavitele. Pokud descendent zemřel dříve než zůstavitel, pak jeho dědický podíl připadl jeho potomkům. Ve druhé dědické třídě se nacházeli ascendenti, tedy předci a sourozenci zemřelého. Ti přicházeli na řadu, pokud zůstavitel neměl žádné děti. Třetí dědická třída byla vyhrazena ostatním příbuzným až do desátého stupně.

V zákoníku je dále stanoveno, že pokud zemře manžel či manželka po uplynutí jednoho roku a dne od uzavření manželství, má ten druhý nárok na věno a na třetinu pozůstalosti zemřelého manžela. Pokud však jeden z manželů zemřel dříve, má pozůstalý nárok pouze na věno či obvěnění.

Městské právo převzalo z práva zemského instituci tzv. nedílu. Nedíl je spoluvlastnictví majetku, jehož účastníci jsou spolu v příbuzenském vztahu. Nejčastější byl nedíl otcovský, který mohl otec testamentem rozdělit mezi své dědice. Tento institut však postupně ztrácí na významu a v roce 1627 byl v Obnoveném zřízení zemském zrušen.¹⁹⁶

Pokud v rodině žily děti, většina měšťanských odkazů směřovala k nim. Uplatňoval se zde princip *in capita*, tedy rovný díl každému potomkovi bez ohledu na pohlaví. Měšťanské testamenty se vyznačovaly i provázáním principu dělení rovným dílem s principem *pupillární substituce*. Tímto ustanovením otec rodiny určil dědice nedospělému dítěti pro případ, že by dítě zemřelo ještě před dosažením dospělosti. V některých kšaftech se nachází i ustanovení pro případ, že se dospělosti nedožije žádné z dětí – v takovém případě obvykle dědictví získala vdova, výjimečně i ostatní příbuzní (například sourozenci).¹⁹⁷

2.6. Poručenství sirotků podle Koldína

Koldín nezapomíná ani na zabezpečení sirotčího majetku. Institut poručenské správy byl uplatňován nad nezletilými dětmi, které v době smrti otce rodiny s ním žily ve společné domácnosti. Podle Práv městských bylo po splnění určitých podmínek možné, aby se poručníkem stala i žena. Koldín dělí poručníky na tři různé typy. Prvním typem byli poručníci pokrevně spříznění (*tutores legitimi*). Práva městská tento typ upřednostňovala, jelikož příbuzní byli po sirotcích nejbližšími dědici majetku, což mělo garantovat jejich osobní zájem. Jako první měl být osloven nejbližší mužský příbuzný.

¹⁹⁶ Petra SKŘEJPKOVÁ, *Majetková práva. Komentář k soukromoprávním ustanovením v Právech městských Království českého z roku 1579*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, s. 717-721.

¹⁹⁷ Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012, s. 133-134.

Pokud by však nebyl schopen se za sirotčí majetek zaručit, mohl být soudem určen za poručníka vhodnější vzdálenější příbuzný, a to i po ženské linii.

Druhým typem byli poručníci jmenovaní testamentem (*tutores testamentarii*). Ti byli nejběžnější. Jejich zvláštní variantou byl mocný otcovský poručník, který nemusel zaručit sirotčí majetek svým statkem ani vést účty a předkládat je ke kontrole.

Posledním typem byli poručníci jmenovaní soudem (*tutores dativi per inquisitionem judicis*). Poručníci byli jmenováni soudem nebo městskou radou v případě, kdy otec či děd sirotků zemřel bez platné závěti a zároveň již nežili žádní blízcí příbuzní. Poručníkem měla být zvolena taková osoba, u které se dalo předpokládat, že se o děti dobře postará. Dotyčný musel být usedlý pod stejným právem, tedy mít ve městě zakoupený dům. Určená osoba byla povinna funkci přijmout. Pokud by chtěla od poručenství odstoupit, musela městské radě do dvou týdnů předložit důvody. U těchto poručníků se před předáním musela provést inventarizace veškerého majetku, aby poručník věděl, v jakém stavu přebírá statek do své správy. Městská rada musela tento soupis uchovat na radnici, a to až do dospělosti posledního z dětí.

Všichni poručníci museli podle Koldínova zákoníku vést o svém hospodaření na sirotčím statku pravidelné účetnictví ve formě register (pouze pro mocného otcovského poručníka tato povinnost neplatila, jak již bylo zmíněno výše). Tato registra byla poté na konci poručenství předložena sirotkům, kteří si museli účty zkontrolovat a posléze před městskou radou oznámit, zda s vyúčtováním souhlasí. Teprve poté byl poručník oficiálně zbaven funkce a poručenci po něm nemohli v budoucnu již nic požadovat.¹⁹⁸ Poručníci mohli čerpat prostředky na výchovu, vzdělání a vyživování dítěte ze sirotčího jmění (samozřejmě museli výdaj zaznamenat do účetnictví). Měli plné dispoziční právo na sirotčí majetek. Jejich povinností bylo zastupovat sirotky před soudem, hlavně v majetkových záležitostech. Sirotci nemohli sami bez souhlasu poručníka uzavírat smlouvy, prodávat či kupovat nemovitosti ani si půjčovat peníze. Rovněž bez souhlasu poručníka nemohli uzavírat sňatek. Poručenství nad sirotky končilo jejich sňatkem, dosažením zletilosti či smrtí. Funkci poručníka nemohli vykonávat lidé nezletilí a nemocní. Duchovní osoby a lidé, kteří měli vůči sirotčímu statku pohledávky, také byli z poručenství vyloučeni.¹⁹⁹

¹⁹⁸ P. SKŘEJPKOVÁ, *Majetková práva. Komentář k soukromoprávním ustanovením v Právech městských Království českého z roku 1579*, in: Karel MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, s. 730-734.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 734-736.

Speciálním orgánem pro kontrolu poručníků byl institut tzv. tutores honorarii. Ten měli tvořit dva členové městské rady, kteří měli radit či pomáhat řadovým poručníkům (s výjimkou mocného otcovského poručníka). Měli na ně dohlížet, upozorňovat je na nedostatky v hospodaření a napravovat případné problémy. Dokonce mohli poručníky odvolat a na jejich místo jmenovat jiné. Podle Jana Kaprase byla tato instituce již v 17. století přenesena na sirotčí komise.²⁰⁰

2.7. Městské knihy

Městské knihy jsou podle Václava Vojtíška „knihy vedené od úřadů městských k potřebám úředním“. Slouží k pojištění práv města i jednotlivých měšťanů.²⁰¹ Jsou nejvýznamnějším pramenem pro starší dějiny našich měst a zároveň jsou po spisovém materiálu nejpočetnější písemností v našich městských archivech. Jejich vývoj v Čechách, který odpovídá i vývoji městské správy, lze zhruba rozdělit na tři období. První období sahá přibližně do poloviny 15. století. Tehdy většinou pro běžnou úřední potřebu měst stačily tři druhy knih – pamětní, soudní a finanční pro městské počty a berně. Ve 2. polovině 15. století došlo k rozvoji městských knih. Vznikly nové druhy, které se začaly specializovat na užší druhy zápisů. Ve venkovských královských a větších poddanských městech se hlavní tři skupiny knih štěpily a úžeji specializovaly teprve v 1. polovině 16. století. Malá městečka, kde se úřadovalo méně a která často neměla specializovaného písaře, se přidržovala tradičních druhů. V období po třicetileté válce nastává všeobecný úpadek městských knih.²⁰²

Tato bakalářská práce se zabývá knihami testamentů, které spadají do knih městského soudnictví nesporného. Obsahovaly závěti a hlavně u menších měst i další zápisy týkající se pozůstalostí (zejména úpisy dědických podílů pořizovatele poslední vůle, dědická porovnání sirotků stanovená z úřední moci, dary a odkazy pro dobročinné či náboženské účely, inventáře pozůstalostí, porovnání o pozůstalost atd.) U velkých měst byly pro tyto účely pořizovány specializované knihy – knihy inventářů, knihy dědických přípovědí, knihy dědických rozdílů a knihy sirotčí.²⁰³ Do knih sirotčích byly zaznamenávány zápisy, které pojišťovaly sirotčí majetek a jiné záležitosti nezletilých

²⁰⁰ P. SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, s. 148-149.

²⁰¹ Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*, in: *Výbor rozprav a studií*, Praha 1953, s. 53.

²⁰² Jiří ČAREK – Bořivoj LŮŽEK, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*, SAP 18, 1968, s. 452-453.

²⁰³ Tamtéž, s. 466-469.

děti, např. vychování, plnoletost či ustanovení opatrovníka.²⁰⁴ Vznikaly z iniciativy města, které chtělo mít evidenci o dispozicích se sirotčím jměním. S rozvojem testamentární praxe ve městech vznikly knihy inventářů, do kterých se zapisoval obsah movité i nemovité pozůstalosti.²⁰⁵ Zhruba ve stejné době vznikly i knihy dědických přípovědí, které jsou však poměrně vzácné.²⁰⁶

Tab. č. 1 Dochovanost sirotčích knih ve východočeských věnných městech

Město	datace
Hradec Králové	nedochovány - doklad o jejich vedení však můžeme nalézt v trhové knize 1532-1606 ²⁰⁷
Vysoké Mýto	fond města dosud není inventarizovaný
Jaroměř	od r. 1554 ²⁰⁸
Dvůr Králové nad Labem	nedochovány
Polička	nedochovány
Chrudim	1505-1637 ²⁰⁹
Nový Bydžov	nedochovány
Trutnov	nedochovány

Tab. č. 2 Dochovanost knih inventářů ve východočeských věnných městech

Město	datace
Hradec Králové	nedochovány ²¹⁰ - lze předpokládat, že královéhradecké knihy inventářů byly samostatně vedeny již v roce 1532 ²¹¹
Vysoké Mýto	fond města dosud není inventarizovaný

²⁰⁴ Tamtéž, s. 469.

²⁰⁵ J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 248.

²⁰⁶ J. ČAREK – B. LŮŽEK, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*, SAP 18, 1968, s. 469.

²⁰⁷ J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 250-251.

²⁰⁸ A. KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, s. 6.

²⁰⁹ SOA Zámorsk, SOKA Chrudim, fond Archiv města Chrudim (dále jen AM Chrudim), *Liber Orphanorum 1505-1637*, inv. č. 368, kn. č. 160.

²¹⁰ J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 248.

²¹¹ Tamtéž, s. 249.

Jaroměř	samostatné inventární knihy se pravděpodobně vůbec nevedly, jelikož se zde od počátku 17. století až do počátku století následujícího vedly smíšené knihy kšaftů a pozůstalostních inventářů
Dvůr Králové nad Labem	nedochovány ²¹²
Polička	nedochovány - nejstarší dochované knihy inventářů pochází až z 18. století ²¹³
Chrudim	nedochovány
Nový Bydžov	nedochovány
Trutnov	nedochovány

2.8. Testamentární praxe věnných měst na příkladu města Chrudim

Testamentární praxi v předbělohorské Chrudimi již detailně prozkoumal historik Tomáš Malý ve své diplomové práci s názvem „*Chrudimští měšťané a jejich testamenty v 16. - 18. století*“, která byla obhájena na historickém ústavu FF MU v Brně v roce 2003. Na této práci založil autor svou studii „*Mentalita, zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské kšafy z 16. – 18. století)*“, která vyšla v Chrudimském vlastivědném sborníku ve stejném roce. Článek o chrudimských testamentech publikoval i ve Sborníku prací východočeských archivů z roku 2005.

V první polovině 16. století uzavírali chrudimští měšťané kšafy převážně proto, aby po smrti zabezpečili svůj majetek. Snažili se zabránit tomu, aby po nich zbyly majetkové nesrovnalosti. Důvodem k tomu mohly být neuspořádané rodinné vztahy. Někteří měšťané tedy v testamentu nařizovali svým dětem, aby se po jejich smrti nehádaly. Snaha předejít dědickým sporům byla motivována i duchovními záležitostmi – měla totiž přispět ke klidnému spočinutí testátora v zemi. Proto v této době tvoří hlavní část kšaftů výčet dluhů, přičemž ustanovení dědice je v nich obsaženo jen ve stručné formuli. Přibližně od druhé poloviny 17. století se v kšaftech na prvním místě uvádějí zbožné odkazy. Testamenty mohly sloužit i jako náhrada za svatební smlouvu – při absenci manželské dohody byly jediným dalším prostředkem, jak zabezpečit

²¹² Lenka ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 22.

²¹³ SOA Zámorsk, SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Archiv města Polička II. (dále AM Polička II.), *Knihy inventářů, pozůstalostí a dělených pozůstalostí Polička, 1710-1761*, inv. č. 262, kn. F13.

partnerovi majetek, aniž by byl nucen vyrovnávat se s ostatními příbuznými soudně. Měšťané mohli pomocí testamentu svatební smlouvu i pozměnit či zcela zrušit.

Chrudimští měšťané sepisovali kšafy převážně těsně před smrtí. Potřebu zajistit kontinuitu svých „těžce nabytých“ statků pocítili většinou v době vážné nemoci, tedy v bezprostředním ohrožení života.²¹⁴ Našly se ovšem i výjimky. Někteří měšťané sepisovali své kšafy čistě preventivně, jelikož nevěděli, kdy je smrt postihne. Například Václav řečený Vyžral prohlásil v roce 1536 toto: „(...) *jsa zdravý, vždycky jsem myslil, že též nemoc přijde, i pečuji o to, co mně ráčil Pán Buoh nadělití (...), jsa zdráv a paměti i rozumu zdravého*“.²¹⁵ Měšťané svá přání přednášeli přivolanému písaři a svědkům, kteří po smrti kšaftujícího vysvědčili závěť v městské radě a teprve poté, pokud proti ní nebyl učiněn odpor, mohla být stvrzena a vložena do knihy (podrobněji viz níže).²¹⁶ Sehnat svědky však nemuselo být vždy jednoduché. Například v době epidemie mohlo být kvůli obavám z nákazy obtížné sehnat někoho, kdo by byl ochoten přijít k nemocnému.²¹⁷

Kšafy se většinou pořizovaly v domě testátora u jeho lože, ačkoliv zdraví měšťané mohli přednést svou závěť i před městskou radou. Pokud byl měšťan nemocný, pověřil někoho z rodiny, aby požádal purkmistra o zaslání důvěryhodných svědků, kteří měli závěť vysvědčit. Společně se svědky se většinou dostavil i písař. Po příchodu svědků mohl testátor sepsat závěť buď vlastní rukou, nebo si jí mohl dát sepsat někým jiným (obvykle písařem, méně často někým z rodiny) a poté ji předal (tzv. „*testamentum scriptum*“). Druhou možností bylo, že testátor svou závěť svědkům ústně oznámil („*testamentum nuncupativum*“) a ti ji po jeho smrti přednesli v městské radě. Měšťané, kteří si závěť sepisovali sami, k ní měli také připojit svou pečeť. V případě, že pečeť nevlastnili, mohli požádat o zpečetění souseda. V první chrudimské knize kšaftů dominují ústní kšafy, ve druhé je již většina závětí přepsaných z listinných předloh.

Další fází testamentárního procesu je vysvědčení a přečtení kšaftu („*publicatio testamenti*“), tedy oznámení obsahu poslední vůle po smrti testátora. Písemné závěti byly „otevřeny a čteny“ v městské radě před svědky a dědici, zatímco ústní kšafy přišli svědkové radním a dědicům pouze oznámit. Pouhé ústní svědecké výpovědi mohly být

²¹⁴ T. MALÝ, *Kterak Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi. Památce Čeňka Floriána*. SPVA 10, 2005, s. 14-16.

²¹⁵ Tamtéž, s. 17.

²¹⁶ T. MALÝ, „*Mentalita, zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské kšafy z 16. - 18. Století)*“, Chrudimský vlastivědný sborník 7, 2003, s. 20.

²¹⁷ T. MALÝ, *Kterak Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi. Památce Čeňka Floriána*. SPVA 10, 2005, s. 18.

samozřejmě zmanipulovány ve prospěch svědků, avšak v průběhu 16. století se v chrudimských kšaftech objevují odkazy svědkům pouze ojediněle.

Doba mezi sepsáním testamentu a jeho přečtením závisela na tom, jak dlouho před smrtí kšaftující svou závěť pořídil.²¹⁸ Když dědic vyslechl znění poslední vůle, mohl si ji za poplatek nechat vložit do knihy. Tím si „navždy“ pojistil její platnost. Písař v takovém případě musel buď přepsat koncept kšaftu, který si již vypracoval během pobytu u testátora při jeho sepisování, nebo doslovně opsat hotové pořízení v listinné podobě. Ke stvrzení závěti (tedy zapsání do městských knih) ovšem mohlo dojít pouze, pokud proti ní někdo neučinil odpor.²¹⁹ Podle Koldína byla lhůta, do jejíhož uplynutí smí být odpor vložen, šest týdnů („Od přečtení kšaftu nebude-li mu žádný odpor v šesti nedělích vložen, od práva k stvrzení přijde.“).²²⁰ Tuto lhůtu však nelze brát za bernou minci. Koldínova práva vyšla až v roce 1579 a jejich uplatnění ve městech lze očekávat ještě o něco později. Do té doby užívaná Brikeího městská práva o žádné konkrétní lhůtě nehovoří.²²¹ Měšťané často vznášeli odpory až po zaknihování testamentu.²²²

Většina kšaftů pochází od mužských testátorů. Ženám patří pouze 36% kšaftů. Nejčastěji sepisovali závěť ženatí muži a vdovy. V 17. a 18. století se projevuje zvýšení počtu závětí vdaných žen, což souvisí s postupně se měnícím postavením ženy ve společnosti. Jednotliví kšaftující pocházeli z různých sociálních vrstev. Čtvrtina kšaftujících z první knihy pracovala v oděvním či potravinářském odvětví. Chrudimští měšťané v 16. století nejvíce odkazovali oděvy, ložní prádlo, nádobí a šperky, méně často pak nástroje k řemeslu, nábytek či zbraně. Peněžní hotovost odkazovali zřídka, jelikož měšťané dávali najevo spíše nechuť hotovost přiznat.

Při popisu testamentární praxe v Chrudimi nelze opominout svědky a poručníky, kteří zaujímali v pozůstalostním řízení významnou roli. Zpočátku vysvědčoval testament městský rychtář s radními (obvykle byli přítomni 2 radní, rychtář a písař). Ke konci 16. století však byla pozice rychtáře silně oslabena ve prospěch přátel kšaftujícího.²²³ Bez přítomnosti svědků („testes“, „tenore“) nebylo možné uznat kšaft za platný, pokud jej testátor osobně nedonesl do rady nebo pokud ho sám nese-psal a

²¹⁸ Tamtéž, s. 17-18.

²¹⁹ Tamtéž, s. 19.

²²⁰ J. ŠOUŠA – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého 1579. Edice*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: Edice s komentářem*, s. 479.

²²¹ T. MALÝ, *Kterak Starochrudimští na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi. Památce Čeňka Floriána*. SPVA 10, 2005, s. 31.

²²² Tamtéž, s. 19.

²²³ T. MALÝ, „Mentalita“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské kšafy z 16. - 18. Století)*, ChVS 7, 2003, s. 20-21.

nepodepsal. U ústních kšaftů dokonce výsledná podoba poslední vůle závisela výhradně na interpretaci slov testátora (tedy na svědecké výpovědi před radními města). Vždy stačilo tvrzení svědků, že si závěť pamatují. Proto bylo nutné, aby svědčily osoby vážené a důvěryhodné, u kterých se neočekávalo podvodné jednání. Svědčit nesměly ženy a dále lidé nedospělí, němí, hluchí, „nerozumní“ a práva zbavení. Později bylo zakázáno svědčit i osobám duchovním, což se však ne vždy dodržovalo.²²⁴ Například kšaft kněze Šebastiána Chrudimského z roku 1593 byl vysvědčen dvěma kněžími a písařem z České Skalice.²²⁵

U chrudimských kšaftů, jak již bylo napsáno výše, většinou svědčili 3 svědkové – dva radní a městský rychtář, který nejspíše zastával kontrolní funkci. Od 80. let 16. století přestal být městský rychtář přítomen sepisování kšaftů a tudíž lze od té doby registrovat pouze dva svědky. Písař se mezi svědky nezapočítával. V několika případech se objevuje pouze jeden svědek (to mohlo být způsobeno například smrtí druhého svědka). Jen velmi malý počet chrudimských testamentů byl vysvědčen pěti či více osobami.²²⁶

Invokace, tedy úvodní vzývání Boha, se v chrudimských testamentech objevuje poprvé v roce 1574, avšak pravidelněji až od druhé poloviny 80. let. Důvodů, proč se invokace v chrudimských kšaftech začínají užívat až ke konci 16. století, je více. Může to souviset s utrakvismem chrudimských měšťanů či s odlišnou písařskou praxí. Jelikož většina měšťanů, jak již bylo řečeno výše, uzavírala kšafy těsně před smrtí, mohla být závěť sepisována narychlo, takže již nezbyl čas na zbytečné projevy. Písaři také mohli psaní invokací zanedbávat. V předbělohorském období byla nejčastěji užívána stručná podoba invokace: „*Ve jménu svaté a nerozdílné Trojice Amen*“. Ta byla postupně nahrazena rozsáhlejší invokací: „*Ve jménu svatého, blahoslaveného a nerozdílného Trojice, Boha otce, Boha syna, Boha ducha svatého Amen*“. V obou knihách jsou užity i další větší či menší obměny těchto nejčastějších invokací.²²⁷

²²⁴ T. MALÝ, *Kterak Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimí. Památce Čeňka Floriána*. SPVA 10, 2005, s. 23.

²²⁵ Tamtéž, s. 32.

²²⁶ Tamtéž, s. 24-25.

²²⁷ T. MALÝ, „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské kšafy z 16. - 18. Století)*, ChVS 7, 2003, s. 24-26.

2.9. Struktura měšťanských testamentů

Jednotlivé testamentsy obsažené v kšaftovních knihách východočeských věnných měst jsou si svou strukturou velmi podobné, avšak mírné odlišnosti se v nich samozřejmě nalézt dají. Každý zápis začíná zvýrazněným nadpisem, který nás informuje o jménu kšaftujícího a rovněž o tom, zda se jedná o kšaft, smlouvu nebo narovnání. Narovnání bylo zapsáno po kšaftu v případě, že proti testamentu někdo učinil odpor. Pokud se statek dělil mezi několik dědiců, následovala smlouva. Po jménu kšaftujícího následuje datace. Ty se někdy nacházejí již na začátku kšaftu hned po jménu testátora, a někdy jsou napsány na konci. Zapisují se buď pomocí církevního svátku, nebo pomocí dnů a měsíců.²²⁸ Podle Koldínových Práv městských Království českého nesměli kšaftovat duševně choré osoby. Koldín doslova píše: „Kšaft kdo chce činiti, má zdravý rozum a paměť dobrou míti.“²²⁹ Proto měšťané do svých kšaftů uváděli pomocí ustálených formulací informace o svém duševním zdraví. Jednotlivé formulace se mohou v konkrétních kšaftech mírně lišit, nicméně cíl těchto úvodních slov je vždy stejný: dát najevo, že testátor je duševně způsobilý uzavřít platný kšaft. Následuje výčet svědků, kteří byli přítomni sepsání kšaftu. Mnozí svědci jsou radními daného města. Podle Koldína bylo nutné, aby se kšaft sepsal v přítomnosti nejméně dvou svědků.²³⁰

Samotný kšaft začíná zvýrazněným textem, obvykle slovy „Vůli svau oznámil/a“. V některých případech začíná kšaft vyjmenováním dluhů. Často se na začátku kšaftu nachází invokace. Ta se objevuje ve více podobách. Nejčastější forma invokace zní: „Ve jménu blahoslavené a nerozdílné Trojice, Boha Otce, Syna a Ducha svatého. Amen.“. Jen velmi malý počet testamenů invokaci neobsahuje.

Další částí zápisu je vlastní dispozice, která začíná odkazem statku, domu či jiných nemovitostí. Jsou zde uvedeny peněžité a věcné odkazy, případně ustanovení o vydědění. Začátek dispozice obsahuje informace o případném poručnictví (ustanovuje se zde poručník a jeho odměna). V dispozici kšaftu se také stanovuje dědická posloupnost pro případ, že některý z dědiců zemře či nějakým způsobem změní svůj

²²⁸ L. ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 23.

²²⁹ J. ŠOUŠA – J. VOJTÍŠKOVÁ – K. WOITSCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého 1579. Edice*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: Edice s komentářem*, Praha 2013, s. 475.

²³⁰ P. SKŘEJPKOVÁ, *Majetková práva. Komentář k soukromoprávním ustanovením v Právech městských Království českého z roku 1579*, in: K. MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, s. 718.

právní stav. Někdy je ke konci dispozice připojena žádost k městské radě, aby nad kšaftem držela ochrannou ruku.

Celý zápis je ukončen stvrzením městskou radou – je zde uvedeno, na čí žádost se poslední vůle četla a kdy. Pokud nikdo do několika týdnů (zpravidla šesti) neučinil protest, byl městskou radou testament potvrzen.²³¹

²³¹ L. ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 23.

3. Rozbory dochovaných testamentárních knih východočeských věnných měst do roku 1620

Poslední část mé bakalářské práce je věnována rozborům jednotlivých testamentárních knih východočeských věnných měst, jejichž vedení bylo započato do roku 1620 včetně. Celkem bylo podrobena analýze 7 kšaftovních knih z 6 měst – z Hradce Králové, Vysokého Mýta, Jaroměře, Dvora Králové nad Labem, Chrudimi a Nového Bydžova.

Z Poličky a Trutnova máme dochované kšaftovní knihy až z 18. století. Nejstarší dochovaná trutnovská testamentární kniha je však v archivním inventáři označena jako Kniha závětí II. (Liber testamentorum Nro. II).²³² Ve kterém roce byla založena první testamentární trutnovská kniha a zda se nějaká v předbělohorském období vedla v Poličce, tedy sice nevíme, nicméně bychom tuto otázku mohli zodpovědět důkladným studiem jiných druhů městských knih (např. knih trhových či pamětních), ve kterých se může skrývat zmínka či odkaz na vedení kšaftovních knih. Přímé zprávy o městských knihách, písářích či městské kanceláři se mohly dochovat nejen v knihách samotných, ale i v jiném pramenném materiálu, např. v listinách a pramenech vyprávěcích.²³³ Zdá se totiž nepravděpodobné, že by se v těchto dvou městech začal vést tento druh městských knih až v 18. století, když v ostatních východočeských věnných městech se vedly již o dvě století dříve. Nabízí se možnost, že byly kšaftovní knihy z Trutnova a Poličky zničeny při některém z požárů, při kterém shořel i městský písemný fond. Díky kronice Simona Hüttela víme, že trutnovská radnice vyhořela v roce 1583.²³⁴ Požáry nebyly v českých středověkých městech nic neobvyklého, jak vyplývá i z první části této bakalářské práce, a obzvláště Trutnov jimi byl ve své historii zasažen mnohokrát. Proto se při sledování vývoje městské trutnovské kanceláře a jejích písemností musíme opřít pouze o stručné a nepřímé zprávy. Jisté však je, že nejstarší dochovaná trutnovská městská kniha je z let 1535-1538(1563). Jedná se o knihu nesporného soudnictví, avšak tato agenda je zde ještě zcela nevyhraněná. V důsledku narůstání agendy začaly ve 2. polovině 16. století vznikat dnes nedochované knihy speciálního charakteru.²³⁵ Není vyloučené, že jednou z těchto knih byla právě kniha testamentární.

²³² SOA Zámorsk, SOKA Trutnov, fond AM Trutnov (dále jen AMT), *Kniha závětí II. (Liber testamentorum Nro. II.)*, (1702)1726-1822(1850), inv. č. 168, kn. č. 162.

²³³ J. PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, AČ 3, 1953, s. 146.

²³⁴ M. MADAJ, *Stavební podoba města Trutnova v 16. a 17. století*, IN: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 111-112.

²³⁵ J. BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 365.

Tab. č. 3 Dochovanost testamentárních knih ve východočeských věnných městech (letopočty zapsány podle údajů v archivních pomůckách)

Město	datace knihy
Hradec Králové	1612-1745 ²³⁶
Vysoké Mýto	1583-1754 ²³⁷
Jaroměř	1606-1662 ²³⁸
Dvůr Králové nad Labem	1571-1720 ²³⁹
Polička	nedochovány - nejstarší dochovaná kniha testamentů pochází až z 2. pol. 18. století ²⁴⁰
Chrudim	1505-1614 ²⁴¹ 1612-1760 ²⁴²
Nový Bydžov	1561-1650 ²⁴³
Trutnov	nedochovány - nejstarší dochovaná kniha testamentů pochází až z počátku 18. století ²⁴⁴

Z tabulky vyplývá, že ve většině východočeských věnných měst se vedly testamentární knihy již v 16. století. S výjimkou Chrudimi se všechny dochované knihy z předbělohorského období začaly vést až po druhé polovině 16. století (v Jaroměři a Hradci Králové dokonce až na počátku 17. století). Přinejmenším u Hradce Králové, Vysokého Mýta a Dvora Králové nad Labem však víme, že se testamentární knihy vedly i před těmito dochovanými knihami – v případě Hradce Králové se jedná dokonce

²³⁶ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Hradec Králové (dále jen AMHK), *Kniha závětí 1612-1745*, inv. č. 418, kn. č. 129.

²³⁷ SOA Zámorsk, SOKA Ústí nad Labem, fond Archiv města Vysoké Mýto (dále jen AMVM), *Liber testamentorum ab anno 1583, K1* (fond města Vysoké Mýto dosud nebyl zinventarizován, název knihy odpovídá nápisu na jejím hřbetu)

²³⁸ SOA Zámorsk, SOKA Náchod, fond Archiv města Jaroměř (dále jen AMJ), *Kniha kšaftů a pozůstalostních inventářů 1606-1662*, inv. č. 57, kn. č. 55.

²³⁹ SOA Zámorsk, SOKA Trutnov, fond Archiv města Dvůr Králové nad Labem (dále jen AM Dvůr Králové nad Labem), *Kniha kšaftovní Dvora Králové nad Labem 1571-1720*, inv. č. 70, kn. č. 60.

²⁴⁰ AM Polička II., *Kniha testamentů, 1762-1795*, inv. č. 261, kn. č. S9-192.

²⁴¹ AM Chrudim, *Liber testamentorum (1505-1614)*, inv. č. 367, kn. č. 159.

²⁴² AM Chrudim, *Liber testamentorum (1612-1760)*, inv. č. 380, kn. č. 172.

²⁴³ SOA Zámorsk, SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov (dále jen AMNB), *Kniha svatebních smluv a závětí 1561-1650*, inv. č. 1107, kn. č. 30.

²⁴⁴ AMT, *Kniha závětí II. (Liber testamentorum Nro. II.), 1702(1726)-1822(1850)*, inv. č. 168, kn. č. 162.

o čtyři nedochované testamentární knihy.²⁴⁵ Kolik předchozích knih se vedlo ve Vysokém Mýtě, není známo. Že se však přinejmenším jedna věst musela, vyplývá z nápisu, jenž se nachází na první popsané straně nejstarší dochované knihy: „Liber novus Testamentorum. Knihy nové kšaftovní města Vysokého Mejta“.

Ve Dvoře Králové nad Labem se první kšaftovní kniha začala vést již v roce 1506²⁴⁶ (tedy přibližně ve stejné době jako v Chrudimi), bohužel se však dochovala až kniha následující z roku 1571, do které se zapisovaly kšafy až do začátku 18. století. Druhá dochovaná královédvorská kšaftovní kniha obsahuje testamenty z let 1728-1809.²⁴⁷

Nejstarší dochovaná kšaftovní kniha Nového Bydžova byla smíšená s knihou svatebních smluv. Jelikož Bydžov patří spíše mezi menší věnná města, jeho agenda pravděpodobně nebyla tak rozsáhlá jako u ostatních. Městští radní proto nejspíše ve druhé polovině 16. století necítili potřebu vést knihu testamentů a knihu svatebních smluv samostatně. Teprve s nárůstem městské agendy se začaly tyto dva druhy městských knih vést odděleně. Zmíněná smíšená kniha se vedla do roku 1650(1658) – ačkoliv v archivním inventáři je napsáno, že kniha končí rokem 1650, nachází se v ní ještě jeden testament z roku 1651 a jeden z roku 1658. Ve fondu Archivu města Nový Bydžov se nachází také kniha testamentů z let 1725-1758²⁴⁸ a kniha testamentů z let 1759-1848.²⁴⁹ Je zde tedy časová mezera 75 let, ze které nemáme zachovány žádné testamenty, které by byly zapsány do knihy kšaftů a měly tudíž právní platnost (s výjimkou již zmíněných dvou testamentů, které jsou obsaženy na konci zde rozebírané knihy). Kšaftovní kniha, která se vedla v oněch 75 letech, byla pravděpodobně zničena, možná při některém z požárů, při kterém shořela i radnice a městský písemný fond.

Smíšenou knihu vedli i v Jaroměři. Tam však šlo o spojení testamentární knihy a knihy pozůstalostních inventářů, což k sobě pasuje o něco více než testamenty a svatební smlouvy. Jaroměřská kniha obsahuje zápisy pouze z let 1606-1626. Žádná předchozí kniha se nedochovala. Následující dochovaná kšaftovní kniha, která na

²⁴⁵ J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 246.

²⁴⁶ L. ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 22.

²⁴⁷ AM Dvůr Králové nad Labem, *Knihy kšaftů I. (Testamenten Buch I.) 1728-1809*, inv. č. 71, kn. č. 61.

²⁴⁸ AMNB, *Knihy závětí (Testamentorum nebo kšaftovní kniha v Král. věnném městě Novém Bydžově založená na rok 1725 Nro. I.)*, inv. č. 1150, kn. č. 73.

²⁴⁹ AMNB, *Knihy závětí (Liber testamentorum Nro. II.)*, inv. č. 1151, kn. č. 74.

předchozí časově přímo navazuje, byla rovněž smíšena s knihami pozůstalostních inventářů.²⁵⁰

3.1. Chrudim

Nejstarší kniha chrudimských kšaftů sice začíná rokem 1505, máme však dochované i testamenty ze starší doby. Nachází se ve dvou městských knihách, které jsou uloženy ve fondu Archiv města Chrudimi. První kniha, *Liber contractuum ab anno 1439*,²⁵¹ obsahuje 230 testamentů z let 1439-1505. Jedná se o nejstarší dochovanou chrudimskou městskou knihu vůbec. Ačkoliv by se podle názvu mohlo zdát, že kniha bude obsahovat zápisy majetkového charakteru, mají zápisy v ní spíše charakter knihy pamětní. Sloužila k pojištění transakcí, k uchování důležitých listin a privilegií a byly do ní vnášeny vklady s omezenou časovou platností. Velkou část tvoří sirotčí agenda a půjčky hotovostí. Druhá kniha, *Liber contractuum ab anno 1483*,²⁵² byla vedena paralelně s předchozí knihou a její vznik časově odpovídá době ekonomického rozvoje města. Tato kniha však obsahuje testamenty pouze dva. Zápisy v obou knihách jsou psané převážně česky, ojediněle se vyskytují i latinské vklady. V průběhu 16. století byly obě knihy doplněny o mnoho přípisků a poznámek, což dokazuje jejich velký význam i pro další generace. Na popud Václava písaře (Václava ze Semechova) byly v roce 1505 založeny knihy nové, které již byly obsahově specializované podle zaměření zápisů.²⁵³

Liber testamentorum (1505-1614)²⁵⁴

Jak již bylo řečeno výše, nejstarší chrudimská testamentární kniha byla založena v roce 1505. Byla vedena v období vrcholného hospodářského i kulturního rozvoje města a podává nám důkaz o pečlivém vedení písemností v této době.²⁵⁵ Má zachovalou koženou vazbu a její rozměry jsou 31,4 x 22,2 cm. Obsahuje 418 folií (rejstřík zabírá počátečních 24 folií a zbývajících 394 folií patří již samotným testamentům). Foliace je provedena kombinací čísel a liter, kdy stránky jsou označovány v pravém horním rohu

²⁵⁰ AMJ, *Kniha kšaftů a pozůstalostních inventářů 1626-1687*, inv. 58, kn. č. 56.

²⁵¹ AM Chrudim, *Liber contractuum ab anno 1439*, inv. č. 360, kn. č. 154.

²⁵² AM Chrudim, *Liber contractuum ab anno 1483*, inv. č. 362, kn. č. 155.

²⁵³ Michaela KOSAŘOVÁ, *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, magisterská diplomová práce na Historickém ústavu FF MU, Brno 2014, s. 17.

²⁵⁴ AM Chrudim, *Liber testamentorum (1505-1614)*, inv. č. 367, kn. č. 159.

²⁵⁵ T. MALÝ, *Kterak Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi. Památce Čenka Floriána*. SPVA 10, 2005, s. 14.

přední strany nejprve arabskými a později římskými číslicemi a zároveň písmenem abecedy (na počátku knihy – do folia B5 – se písmeno zapisuje až na zadní stranu listu²⁵⁶). Jelikož původní foliace nebyla provedena správně, bylo později do knihy tužkou vepsáno správné označení jednotlivých listů (tato pozdější foliace již používá pro označování listů pouze čísla, nikoliv písmena). Použitou psací látkou je papír. Na začátku knihy se nachází podrobný a přehledný abecední rejstřík, který značně ulehčuje orientaci v knize. Pod každým písmenem abecedy je seznam měšťanů, jejichž příjmení na toto písmeno začíná. Seřazeni jsou pod sebou chronologicky podle roku, ze kterého pochází jejich testament. Dalším údajem, který můžeme z rejstříku vyčíst, je pochopitelně označení folia, na kterém se daný testament nachází. Existence rejstříku není u testamentárních knih východočeských věnných měst nic neobvyklého. S výjimkou Dvora Králové nad Labem byl rejstřík ve všech kšaftovních knihách zmíněných měst z předbělohorského období, ačkoliv ne všude byl vypracován tak pečlivě a podrobně jako právě u knihy chrudimské. U vnitřního okraje sloupce při hřbetu knihy je ponechán širší nepopsaný pruh. To nejspíše znamená, že zápisy byly zapisovány do již svázané knihy, nikoliv na jednotlivé složky.²⁵⁷

V této knize je obsaženo 690 závětí (z toho jich 636 patří chrudimským měšťanům).²⁵⁸ První testament v knize patří Jiříku Mervenovi. Byl sepsán v roce 1505.²⁵⁹ Poslední kšaft učinila Salomena manželka Jakuba Chytreckého roku 1614.²⁶⁰ Kšafy byly psány v českém jazyce pomocí černého inkoustu. Vliv času nezanechal na knize výraznější stopy. Papír sice mírně zežloutl, kvalitu četby to však nijak nesnižuje. Jednotlivé listy nejsou napadeny plísní ani jinak poškozeny.

Liber testamentorum (1612-1760)²⁶¹

Druhá nejstarší chrudimská testamentární kniha obsahuje testamenty z let 1612-1760. Její rozměry jsou 32,5 x 21 cm. Je v ní již patrný úpadek písařské praxe, který mohl být způsoben ekonomickými problémy.²⁶² Nalezneme v ní celkem 159 kšaftů (155

²⁵⁶ AM Chrudim, *Liber testamentorum (1505-1614)*, fol. A1r-B5v.

²⁵⁷ Jiří PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, AČ 3, 1953, s. 162.

²⁵⁸ T. MALÝ, „...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...“ (*Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi*), ChVS 8, 2004, s. 90.

²⁵⁹ AM Chrudim, *Liber testamentorum (1505-1614)*, fol. A1r-A1v.

²⁶⁰ Tamtéž, fol. P392v-P393v.

²⁶¹ AM Chrudim, *Liber testamentorum (1612-1760)*, inv. č. 380, kn. č. 172.

²⁶² T. MALÝ, *Kterak Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi. Památce Čenka Floriána*. SPVA 10, 2005, s. 14.

z nich patří chrudimským měšťanům).²⁶³ Má zdobenou koženou poškozenou vazbu. Obsahuje 316 folií (z toho 15 folií patří rejstříku a zbývajících 301 folií zabírají již samotné testamenty). Část zmíněného rejstříku se nachází na začátku knihy a část na jejím konci. Rejstřík této knihy má stejnou strukturu jako rejstřík její předchůdkyně. Foliace byla provedena mírně odlišně od předchozí knihy – pouze pomocí arabských číslic, která byla zapsána vždy do pravého horního rohu přední strany listu. Stejně jako u předchozí knihy je i zde při vnitřním okraji ponechán nepopsaný pruh. Lze se tedy domnívat, že testamenty byly zapisovány do již svázané knihy.

První testament v knize, který byl sepsán roku 1612, patří Matěji Holubovi.²⁶⁴ Tento kšaft se nachází na foliu 2, jelikož první folio obsahuje pouze prázdnou stránku.²⁶⁵ Poslední kšaft sepsala vdova Anna Habermüllerová v roce 1753.²⁶⁶ Poslední kšaft tedy není zároveň i nejmladší kšaft – poslední testament obsažený v knize byl sepsán v únoru roku 1760.²⁶⁷ Zápisy nejsou seřazeny chronologicky. Pravděpodobně bylo do knihy zapsáno více testamentů najednou. Většina kšaftů je v knize zapsána v českém jazyce. Několik folií ke konci knihy je psáno německým jazykem.²⁶⁸ Ojedinele se v zápisech objevují latinské výrazy. Testamenty začínají většinou na nové stránce – někdy však začíná nový kšaft ihned po skončení toho předcházejícího.

Pramen je ve velmi zachovalém stavu. Psací látkou je papír a zápisy jsou psány černým inkoustem. Stránky nejsou výrazně zažloutlé a neobsahují skoro žádné tmavé skvrny.

3.2. Nový Bydžov

Kniha svatebních smluv a závětí 1561-1650 (1658)²⁶⁹

Ojedinelost této knihy spočívá v tom, že se jedná o spojení knihy svatebních smluv a knihy testamentů. V ostatních královských věnných městech byly tyto dva druhy městských knih vedeny samostatně.

Kniha o rozměrech 21,5 x 30,5 cm je v archivním inventáři označena jako Kniha svatebních smluv a závětí 1561-1650 (ačkoliv se na konci knihy nachází i kšaft z roku

²⁶³ T. MALÝ, „...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...“ (*Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi*), ChVS 8, 2004, s. 90.

²⁶⁴ AM Chrudim, *Liber testamentorum (1612-1760)*, fol. 2r-2v.

²⁶⁵ Tamtéž, fol. 1r-1v.

²⁶⁶ Tamtéž, fol. 300r-301r.

²⁶⁷ Tamtéž, fol. 298r.

²⁶⁸ Tamtéž, fol. 295r-297v.

²⁶⁹ AMNB, *Kniha svatebních smluv a závětí 1561-1650*, inv. č. 1107, kn. č. 30.

1651 a 1658). Obsahuje 286 fólií - část se zápisy svatebních smluv má folia 1-191 a část s testamenty se foliuje opět od začátku, tedy od folia 1 do folia 95. Má pergamenovou vazbu s kováním. Nejstarším kšaftem je závěť Markyty Humburské, která byla podle datační formule učiněna 27. února 1571 a zapsána do knihy byla 16. května téhož roku za purkmistra Ctibora Krejčího.²⁷⁰ Nejmladší kšaft z knihy učinil Adam Frank 18. května 1658. Jeho poslední vůle byla stvrzena 22. února 1659 za purkmistra Jana Poláka.²⁷¹ Všechny testamenty jsou zapsány v češtině. Pouze u kšaftu zámečníka Pavla Künttera z 1. října 1599 je uvedena poznámka, že se jedná o překlad z německého jazyka. Küntterův kšaft byl zapsán do knihy 29. listopadu 1599 za purkmistra Jiříka Vadasa z Karlova.²⁷²

Z celkového počtu 102 testamentů jich patří mírná většina mužům (63), zatímco ženy jich sepsaly 39. Jednotlivé kšafy většinou začínají na nové stránce nahoře, někdy ale začínají ihned po skončení předchozího záznamu. Nejvíce kšaftů bylo sepsáno v letech 1582 a 1599. Nejedná se o náhodu, jelikož v obou letech byly české země postiženy morem.²⁷³

Testamenty nejsou seřazeny chronologicky podle toho, kdy byly sepsány, nýbrž podle toho, kdy byly zapsány do knihy. Smlouvy byly pravděpodobně sepisovány na volné listiny a až po smrti testátora byly po uplynutí předepsané lhůty přepisovány do knihy. Jak již bylo zmíněno výše, kniha kromě závětí obsahuje i svatební smlouvy. Nejstarší z nich je smlouva mezi Jiříkem Vadasem a jeho manželkou Annou z roku 1561.²⁷⁴ Z roku 1658 pochází naopak nejmladší svatební zápis, který patří Janu Karáskovi Nymburskému a Dorotě, vdově po Janovi Pleskačovi.²⁷⁵ V knize je zapsáno i porovnání Doroty, vdovy po Matoušovi Mračnovi, a jejich dětí Jana a Regíny z roku 1614,²⁷⁶ a rovněž trhové záležitosti z téhož roku.²⁷⁷

Na začátku knihy se nachází rejstřík, který však nebyl dokončen. Nahoře v prostředku každé strany rejstříku je napsáno písmeno (A, B, C, D), zbytek stránky je však zcela prázdný. Pouze u některých písmen jsou napsána jména manželů a list, na kterém najdeme jejich svatební smlouvu. Například pod písmenem G je napsáno:

²⁷⁰ AMNB, *Knihy svatebních smluv a závětí 1561-1650*, fol. 1r.

²⁷¹ Tamtéž, fol. 94r-95r.

²⁷² Tamtéž, fol. 59v-60r.

²⁷³ J. Mikulka, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I. / 2*, s. 357.

²⁷⁴ AMNB, *Knihy svatebních smluv a závětí 1561-1650*, fol. 18v-19r.

²⁷⁵ Tamtéž, fol. 190r-190v.

²⁷⁶ Tamtéž, fol. 81r-81v.

²⁷⁷ Tamtéž, fol. 82r-84r.

*Gregor Netolický s Kateřinou manželkou svou list 20.*²⁷⁸ A na foliu 20 skutečně nalezneme smlouvu Gregora Netolického a jeho manželky Kateřiny.²⁷⁹ Je tedy velká škoda, že se rejstřík nikdo nenamáhal dokončit, aby byl zcela kompletní.

Vazba knihy i jednotlivé stránky jsou dnes v zachovalém stavu. Pramen není napaden plísni ani není mechanicky poškozen. Strany nejsou natržené, roztržené, ohořelé ani jinak znehodnocené. Použit byl černý inkoust. Některé ojedinělé zápisy jsou psány vybledlejším inkoustem. U těchto zápisů je nepatrně horší čitelnost. Některé zápisy jsou naopak psány silnějším inkoustem, který se vpíjí na předchozí stranu a tedy i na předchozí text, což pro dobrou čitelnost rovněž není úplně ideální. I přes tyto problémy jsou jednotlivé smlouvy kvalitně čitelné.

Ačkoliv v archivním inventáři je napsáno, že kniha končí rokem 1650, nachází se zde ještě jeden testament z roku 1651 a jeden z roku 1658. První patří Dorotě Bystřické²⁸⁰ a druhý sepsal již výše zmíněný Adam Frank²⁸¹.

3.3. Dvůr Králové nad Labem

Kniha kšaftovní 1571-1720²⁸²

První kniha testamentů byla ve Dvoře Králové založena již v roce 1506, ale bohužel se nedochovala.²⁸³ Nejstarší dochovaná kšaftovní královédvorská kniha obsahuje testamenty z let 1571-1719 (přičemž poslední kšaft byl stvrzen v roce 1720). Kniha o rozměrech 31,5 x 20 x 5 cm má bílou pergamenovou vazbu, která je zdobená tlačenými ornamenty a figurálními motivy. Na deskách jsou připevněny zbytky kožených proužků. Kniha obsahuje 271 folií. Folia jsou všechna popsána a číslována byla nejspíše průběžně. Do folia 126 je číslována číslicemi římskými, poté již arabskými. Titulní list a folio 7 jsou uvolněné. Použitou psací látkou je papír. Kniha, která je vedena chronologicky podle žádosti o zapsání schválení městskou radou, bohužel neobsahuje žádný rejstřík (na rozdíl ode všech ostatních testamentárních knih východočeských věnných měst, které byly založeny do roku 1620). Přesto se v ní dá velmi dobře orientovat díky zvýrazněným nadpisům u jednotlivých zápisů, ve kterých je

²⁷⁸ Tamtéž, fol. 6r.

²⁷⁹ Tamtéž, fol. 20r.

²⁸⁰ AMNB, *Kniha svatebních smluv a závětí 1561-1650*, fol. 95v-96r.

²⁸¹ Tamtéž, fol. 94r-95r.

²⁸² AM Dvůr Králové nad Labem, *Kniha kšaftovní Dvora Králové nad Labem 1571-1720*, inv. č. 70, kn. č. 60.

²⁸³ L. ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 22.

jmenován testátor a právní úkon – tedy kšaft či smlouva mezi dědici.²⁸⁴ Zápisy byly zapisovány do již svázané knihy.

Na titulní list bylo později napsáno: „Letha 1582 Mor v Czechach weliký byl. Rex Deus noster Ivsto punit genvs mortale.“ Pod tímto textem je velký nápis „Knihy Kssafftowny“, pod kterým se nachází krátký latinský text a městská pečeť.²⁸⁵ Nejstarším kšaftem v knize je poslední vůle Zikmunda Hatavuze z roku 1571, která byla stvrzena 27. srpna téhož roku.²⁸⁶ Nejmladší testament sepsala Ludmila Matišová v roce 1719. Ten byl stvrzen roku 1720.²⁸⁷

Ve Dvoře Králové nad Labem kšaftovali více muži. Z celkového počtu 169 testamentů jich ženám patří pouze 54. Většina ženských kšaftů (34) byla sepsána v předbělohorské době, tedy do roku 1620. U závětí žen byl často dodatek, že se jedná o vdovu, manželku či dceru nějakého měšťana. Všechny zápisy jsou psány česky. Výjimkou je pouze testament Hanse Wenzla Rychnovského z Huntířova z roku 1658, který je v němčině.²⁸⁸

Knihy obsahuje tři testamentsy, u kterých je odkaz na to, že smlouva týkající se daných kšaftů, se nachází v jiných městských knihách²⁸⁹ (jde o kšaft Doroty Julišové z roku 1660²⁹⁰, kšaft Mikuláše Dluhošky z roku 1659²⁹¹ a kšaft Mikuláše Bognera z roku 1662²⁹²) a několikrát se v knize naopak objevuje jen smlouva bez znění kšaftu (jedná se o smlouvu Doroty Tázlarky z roku 1601²⁹³, smlouvu Doroty Peterové z roku 1632²⁹⁴, smlouvu Jiříka Rumlara z Vorlecha z roku 1633²⁹⁵, smlouvu Kryštofa Čerlíka z roku 1635²⁹⁶ a smlouvu Jakuba Smíška z roku 1645).²⁹⁷

²⁸⁴ Tamtéž, s. 22.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 22-23.

²⁸⁶ AM Dvůr Králové nad Labem, *Knihy kšaftovní Dvora Králové nad Labem 1571-1720*, fol. A1r-A3r.

²⁸⁷ Tamtéž, fol. 269v-270r.

²⁸⁸ Tamtéž, fol. 198r-200r.

²⁸⁹ L. ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 23.

²⁹⁰ AM Dvůr Králové nad Labem, *Knihy kšaftovní Dvora Králové nad Labem 1571-1720*, fol. 204r-205r.

²⁹¹ Tamtéž, fol. 205v-206r.

²⁹² Tamtéž, fol. 206v-207r.

²⁹³ Tamtéž, fol. 90r-90v.

²⁹⁴ Tamtéž, fol. 153v-156r.

²⁹⁵ Tamtéž, fol. 159v-162r.

²⁹⁶ Tamtéž, fol. 164r-165v.

²⁹⁷ Tamtéž, fol. 180r-181r.

Rozebíraná testamentární kniha je společně s ostatními městskými knihami Dvora Králové nad Labem významným pramenem pro demografii a výzkum majetkových poměrů města.²⁹⁸

3.4. Vysoké Mýto

Liber testamentorum ab anno (1575, 1579)1583²⁹⁹

Nejstarší dochovaná vysokomýtská kniha kšaftů s rozměry 26,5 x 40 cm má slepotiskem zdobenou koženou vazbu. Obsahuje 451 listů. Na hřbetě knihy je napsáno *Liber testamentorum ab anno 1583* s označením K1. Před touto knihou se však musela vést pravděpodobně ještě nejméně jedna testamentární kniha, jelikož na první popsané straně rozebírané knihy se nachází tento text: „Liber novus Testamentorum. Knihy nové kšaftovní města Vysokého Mejta“. Můžeme se jen dohadovat, proč se předchozí kniha či knihy nedochovaly. Jako nejpravděpodobnější možnost se nabízí zničení při požáru, kterému podlehl i radnice. Se stoprocentní jistotou se to však bohužel nejspíše nikdy nedozvíme.

První zapsaný kšaft patřil staršímu radnímu písaři Václavu Symoniedovi. Jeho testament byl sepsán v roce 1583 v neděli v den svaté Lidmily (tedy v září), zapsán do knihy byl však až po jeho smrti v následujícím roce.³⁰⁰ Zajímavostí je, že v roce 1583 připadal svátek svaté Lidmily nikoliv na neděli, nýbrž na pondělí (podle gregoriánského kalendáře)³⁰¹ nebo na pátek (podle juliánského kalendáře).³⁰² Hned následující kšaft Buryana Bohuslavína byl však sepsán 1. listopadu roku 1582 a vložen do knihy byl již o 14 dní později.³⁰³ Dále se v knize nachází i tři kšafy z 80. let 16. století – kšaft Václava Sáry z roku 1578 (zapsán byl v roce 1579)³⁰⁴, kšaft soukeníka Martina Polického z roku 1574 (zapsán byl roku 1575)³⁰⁵ a kšaft Mandaleny Bartoškové z téhož roku.³⁰⁶ Rok zapsaný na hřbetu knihy tudíž neodpovídá datu nejstaršího kšaftu. Testamenty totiž nejsou v knize seřazeny chronologicky. Nebyly zapisovány ihned po smrti testátorů, nýbrž až později společně s dalšími kšafy. Na počátku knihy stojí tento text: „Actum

²⁹⁸ L. ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 23.

²⁹⁹ AMVM, *Liber testamentorum ab anno 1583*, kn. č. K1. (fond města Vysoké Mýto není v současné době zinventarizován, uvedený název knihy odpovídá nápisu na jejím hřbetu).

³⁰⁰ AMVM, *Liber testamentorum ab anno 1583*, fol. č. A1r-A2r.

³⁰¹ Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001, s. 525.

³⁰² Tamtéž, s. 545.

³⁰³ AMVM, *Liber testamentorum ab anno 1583*, fol. A2r-A3r.

³⁰⁴ Tamtéž, fol. A5v-A8r.

³⁰⁵ Tamtéž, fol. A8r-A9r.

³⁰⁶ Tamtéž, fol. A17v-A18v.

nejprvnějšího ingrosování aneb vpisování v tyto knihy kšaftů právně stvrzených v pondělí po památce svatého Bartoloměje, to jest 27. dne měsíce srpna léta páně 1590 za purkmistra pana Jana Bučka p. primátora toho času a jiných pánů konšelů roku toho, a to zejména tito....“ Následuje výčet několika purkmistrů.³⁰⁷

Poslední kšaft, jenž byl do knihy zapsán v roce 1754, učinil Antonín Siurus.³⁰⁸ Na začátku knihy se vyskytuje velký počet kšaftů, které vysokomýtští měšťané sepsali v roce 1582. To jistě souvisí s epidemií moru, která v onom roce postihla české země.³⁰⁹ Orientaci v knize, která obsahuje pouze kšafy zapsané v českém jazyce, značně ulehčuje rejstřík, jenž se nachází na jejím začátku.³¹⁰ Foliace byla provedena tak, že na přední straně listu je v pravém horním rohu napsané číslo a na zadní straně listu v levém horním rohu písmeno. Pomocí kombinace čísla a písmena se poté dá jednoduše vyhledávat v již zmíněném rejstříku. Provedená foliace však není zcela dokonalá, jelikož se ojediněle objeví i nijak nepopsaný list. Zápisy většinou začínají na začátku stránky, v některých případech však následují ihned po skončení předchozího zápisu.

Rozebíraná kniha je dnes v kvalitně dochovaném stavu. Její vazba i jednotlivé listy nejsou nijak poškozeny, tudíž čitelnost textu není znesnadněna. Pramen se proto dá bez větších obtíží použít jako zdroj poznání života vysokomýtských měšťanů v předbělohorském období i v celém 17. a v první polovině 18. století.

3.5. Jaroměř

Knihy kšaftů a pozůstalostních inventářů 1606-(1626)1662³¹¹

Jaroměřská kniha kšaftů je ze všech dochovaných testamentárních knih východočeských věnných měst, které byly založeny v předbělohorském období, nejkratší. Obsahuje pouze 86 zápisů z počátku 17. století (konkrétně z let 1606-1626). V archivním inventáři je nejspíše omylem datována až do roku 1662. Pravděpodobně došlo k záměně číslic v čísle 26, čímž vzniklo číslo 62. Kniha se zachovala v původní mírně potřhané vazbě, která je tvořena hnědými deskami s mozaikovými motivy. Na přední desce je dobový nápis, který je však obtížně čitelný (s jistotou se dá přečíst dolní část textu: „... založené v roce 1606“). Na zadní desce je přelepen papírový štítek s nápisem AM Jaroměř 55, sloužící k novodobé identifikaci. Psací látkou je kvalitně

³⁰⁷ Tamtéž, fol. 1r.

³⁰⁸ Tamtéž, fol. Z9r-Z10v.

³⁰⁹ Eduard WONDŘÁK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999, s. 41.

³¹⁰ AMVM, *Liber testamentorum ab anno 1583*, fol. 3r-23r.

³¹¹ AMJ, *Knihy kšaftů a pozůstalostních inventářů 1606-1662*, inv. č. 57, kn. č. 55.

dochovaný papír, jenž nevykazuje žádné známky poškození, pouze ojediněle kousek stránky chybí. Zápisy jsou psány černým inkoustem. Ten se mírně propíjí na předchozí strany, což však nebrání k přečtení většiny textu. Jednotlivé listy jsou v knize svázané provázkem. Pramen byl foliován jiným způsobem než ostatní v této bakalářské práci rozebírané kšaftovní knihy. Označeny číslicí či písmenem totiž nebyly její jednotlivé listy, nýbrž kompletní zápisy bez ohledu na jejich délku. Přesto se však dá v knize velice snadno orientovat, jelikož na jejím začátku je uveden rejstřík všech zápisů. V něm jsou kšafy (a několik přátelských smluv či porovnání týkající se pozůstalostních záležitostí) seřazeny nikoliv podle abecedy, nýbrž podle pořadí, v jakém jsou v knize zapsány. U každého testátora je v rejstříku uvedeno i označení, podle kterého se dá daný testament v knize snadno najít.

Po rejstříku následuje strana, na které je napsáno: „Kniha stvrzení posledních vůlí 1606-1625“, a dále je zde uvedeno, že pod písmenem A se nachází 21 zápisů, pod písmenem B 20, pod písmenem C rovněž 20 a pod písmenem D posledních 25 zápisů. Ve skutečnosti je pod písmenem A v rejstříku uvedeno 22 zápisů (celkem 19 testamentů a 3 smlouvy o daný kšaft), jelikož je zde označení A5 napsáno dvakrát (toto označení patří kšaftu Anny Hovorkové³¹² i kšaftu Kateřiny Viktorky³¹³). Tato část knihy také obsahuje testament Jiříka Kuchaře, což byl jaroměřský radní městský písař.³¹⁴ Označení s písmenem B nese celkem 20 testamentů a 3 smlouvy o daný kšaft (jedná se o smlouvu na kšaft Jakuba Dobše³¹⁵, Michala Pokorného³¹⁶ a Doroty Tomášové³¹⁷). Písmeno C se vyskytuje u 15 testamentů a několika zápisů s testamenty souvisejícími. 24 testamentů (a smlouva o kšaft Magdaleny, manželky Jiříka Zástěry³¹⁸) je v rejstříku zapsáno pod písmenem D.

Zastoupení mužských a ženských testamentů je v knize rovnoměrné – je v ní 39 mužských kšaftů a stejný počet ženských. První testament sepsal Mikuláš Chudek roku 1606.³¹⁹ Poslední testament, jenž byl sepsán i vysvědčen v roce 1625, patří Lukáši Šlosárkovi. Za jeho kšaftem se nachází ještě smlouva, která byla ingrosována v roce

³¹² Tamtéž, fol. A5.

³¹³ Tamtéž, fol. A5.

³¹⁴ Tamtéž, fol. A20.

³¹⁵ Tamtéž, fol. B9.

³¹⁶ Tamtéž, fol. B15.

³¹⁷ Tamtéž, fol. B19.

³¹⁸ Tamtéž, fol. D13.

³¹⁹ Tamtéž, fol. A1.

1626. Za ní je velkými tiskacími písmeny napsáno slovo „FINIS“.³²⁰ Všechny kšafy jsou zapsány v českém jazyce.

3.6. Hradec Králové nad Labem

Královéhradecká kniha závětí 1612-1745³²¹

Kniha závětí 1612-1745 je nejstarší dochovanou testamentární knihou města Hradce Králové. Ve skutečnosti je však v pořadí již pátou tohoto typu, což nám dokazuje kšaft Anny z Kounic z března roku 1612, ve kterém se uvádí, že ruší kšaft zachycený k roku 1610 „*knihami městskými téhož města Hradce nad Labem, jen[ž] čtvrté kšaftovní slovou, pod literou S12*“. Proto je kniha v archivním inventáři označena také jako Liber Testamentorum V. Do čtvrté kšaftovní knihy byly pravděpodobně zapisovány testamety z let 1562/3-1612. Bohužel nemůžeme s jistotou určit, ve kterém roce se začala vést druhá a třetí kšaftovní kniha, ačkoliv podle historika Františka de P. Švendy vedla královéhradecká městská kancelář tento typ knih již v roce 1506. K roku 1529 cituje Švenda Liber testamentorum I.³²² Druhou nejstarší dochovanou kšaftovní knihou je Liber testamentorum VI. z let 1743-1780.³²³

Rozměry knihy, která má dochovanou původní renesanční koženou květinovými ornamenty zdobenou vazbu, jsou 27,5 x 45 cm. Z důvodu ochrany byla uzavírána kovovými sponami.³²⁴ Nejstarší kšaft učinila již výše zmíněná Anna z Kounic 29. března 1612.³²⁵ Poslední kšaft pochází z 28. února 1745, zapsán byl 12. března a ke stvrzení došlo 11. května téhož roku.³²⁶

Kniha byla foliována kombinací písmen a čísel pro jednotlivá fólia. V závěru však byla tato kombinace užívána nikoli pro folia, ale pro samostatné kšaftovní záležitosti³²⁷ (tedy stejným způsobem jako u jaroměřské testamentární knihy).

Většina kšaftů je zapsána česky, což nám podává cenné svědectví o jazykové situaci v hradeckém prostředí v daném období. Jen u několika jednotlivin z 18. století se

³²⁰ Tamtéž, fol. D25.

³²¹ AMHK, *Kniha závětí 1612-1745*, inv. č. 418, kn. č. 129.

³²² J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 245-248.

³²³ AMHK, *Kniha závětí (Liber testamentorum VI.) 1743-1780*, inv. č. 419, kn. č. 130.

³²⁴ J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 245.

³²⁵ AMHK, *Kniha závětí 1612-1745*, fol. A1r-2r.

³²⁶ Tamtéž, fol. W32r-33r.

³²⁷ J. VOJTÍŠKOVÁ – V. ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, s. 246.

objevuje němčina. Na konci knihy se nachází nekompletní rejstřík, který však byl napsán až na počátku 18. století.³²⁸

³²⁸ Tamtéž, s. 246.

Závěr

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo pomocí diplomatického rozboru dochovaných kšaftovních knih východočeských věnných měst přinést poznatky o testamentární praxi v daných městech v předbělohorské době. Analýze bylo podrobena celkem 7 knih – dvě knihy z Chrudimi a dále po jedné knize z Nového Bydžova, Dvora Králové nad Labem, Vysokého Mýta, Jaroměře a Hradce Králové nad Labem. Nejstarší dochovanou knihou je kšaftovní kniha chrudimská, která se začala vést v roce 1505. Již o rok později byla založena i první testamentární kniha ve Dvoře Králové nad Labem, ale ta se bohužel nedochovala. Zhruba někdy v této době pravděpodobně vznikla i první kšaftovní kniha z Hradce Králové nad Labem, avšak z tohoto města se dochovala až kniha pátá z let 1612-1745. Ze sedmi rozebíraných dochovaných knih vznikla pouze jedna již v první polovině 16. století (jedná se o již zmíněnou chrudimskou knihu). Dochované knihy z Nového Bydžova, Vysokého Mýta a Dvora Králové nad Labem se začaly vést ve druhé polovině 16. století. Z počátku 17. století pochází studovaná kniha z Jaroměře, Hradce Králové nad Labem a druhá testamentární kniha z Chrudimi. Z toho vyplývá, že v předbělohorské době se ve východočeských věnných městech vedly testamentární knihy již zcela běžně. Pouze z Trutnova a Poličky z této doby žádné dochované knihy nemáme.

Dochovanost testamentárních předbělohorských knih je v práci podána v přehledné tabulce, která se nachází ještě před samotnými rozborů. Existenci předchozích nedochovaných knih lze s jistotou prokázat v Hradci Králové nad Labem, Vysokém Mýtě a Dvoře Králové nad Labem. Nedochovaná kniha se pravděpodobně vedla i v Trutnově, avšak nelze určit ve kterých letech. Ačkoliv testamentární knihy jsou stěžejním tématem, součástí práce jsou i další dvě tabulky, které podávají informace o dochovanosti sirotčích knih a knih inventářů věnných východočeských měst ve sledovaném období. Tyto druhy městských knih jsou totiž rovněž významnými prameny pro poznání pozůstalostní praxe ve městech, ačkoliv jejich vedení není v předbělohorské době tak časté jako u knih kšaftovních. Ze sledovaného období se dochovala pouze sirotčí kniha z Chrudimi z let 1505-1637 a jaroměřská sirotčí registra založená v roce 1554. Knihy inventářů se v první polovině 16. století nejspíše vedly v Hradci Králové, nicméně se nedochovaly. V Jaroměři se tyto knihy vedly smíšeně s knihami kšaftů.

Pozornost je v práci věnována i zákoníku Pavla Kristiána z Koldína „*Práva městská Království českého*“ z roku 1579. Tato kodifikace městského práva významně

ovlivnila testamentární praxi (nejen) východočeských věnných měst v předbělohorské době i podobu měšťanských kšaftů. Ačkoliv forma testamentů se v každém městě mohla v praxi lišit (na což měl velký vliv například písař či vyspělost městské kanceláře), struktura testamentů rozebíraných knih byla podobná. Mírné odlišnosti se v nich však pochopitelně najít dají, například jiné pořadí jejich jednotlivých částí či rozdílné znění invokací a ustálených formulí.

Testamentární knihy spadají do okruhu městského soudnictví nesporného. Na jejich vedení má tudíž značný vliv vývoj daných měst. Městské knihy a jejich vývoj je nutné studovat v kontextu dějin příslušného města. Proto práce obsahuje i texty o dějinách a finančním, majetkovém, řemeslném a stavebním vývoji věnných měst do roku 1620. S tím souvisí část práce pojednávající o počátku a vývoji instituce tzv. věnných měst.

Téma poskytuje prostor pro další studium. Nabízí se například srovnání testamentární praxe východočeských věnných měst a východočeských poddanských měst, případně srovnání s jiným regionem České republiky (např. se severozápadními Čechami, kterým se v souvislosti s pozůstalostní praxí věnovala historička Michaela Hrubá). Možné by bylo i zpřístupnit některou vybranou knihu edičně nebo se zaměřit na paleografický rozbor konkrétní knihy. Možnosti dalšího zkoumání jsou zde nekonečné.

Seznam použitých pramenů

(podle údajů v archivních pomůckách)

Dvůr Králové nad Labem

SOkA v Trutnově, fond AM Dvůr Králové nad Labem

Kniha kšaftovní Dvora Králové nad Labem 1571-1720, inv. č. 70, kn. č. 60.

Kniha kšaftů I. (Testamenten Buch I.) 1728-1809, inv. č. 71, kn. č. 61.

Královéhradecké prameny:

SOkA v Hradci Králové, fond AMHK

Kniha závětí (Liber testamentorum V.) 1612-1745, inv. č. 418, kn. č. 129.

Kniha závětí (Liber testamentorum VI.) 1743-1780, inv. č. 419, kn. č. 130.

Chrudimské prameny:

SOkA v Chrudimi, fond AM Chrudim

Liber testamentorum (1505-1614), inv. č. 367, kn. č. 159.

Liber testamentorum (1612-1760), inv. č. 380, kn. č. 172.

Poslední vůle Václava Ferdinanda Pecolda (10. 12. 1753), kart. 4, inv. č. 146.

Liber contractuum ab anno 1439, inv. č. 360, kn. č. 154.

Liber contractuum ab anno 1483, inv. č. 362, kn. č. 155.

Liber Orphanorum 1505-1637, inv. č. 368, kn. č. 160.

Jaroměřské prameny

SOkA v Náchodě, fond AMJ

Kniha kšaftů a pozůstalostních inventářů 1606-1662, inv. č. , kn. č. 55.

Kniha kšaftů a pozůstalostních inventářů 1626-1687, inv. 58, kn. č. 56.

Poličské prameny

SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond AM Polička II.

Kniha testamentů, 1762-1795, inv. č. 261, kn. č. S9-192.

Kniha inventářů, pozůstalostí a dělených pozůstalostí Polička, 1710-1761, inv. č. 262, kn. č. F13.

Novobydžovské prameny:

SOkA Hradec Králové, fond AMNB

Kniha svatebních smluv a závětí, Nový Bydžov 1561-1650, inv. č. 1107, kn. č. 30.

Kniha závětí (Testamentorum nebo kšaftovní kniha v Král. věnném městě Novém Bydžově založená na rok 1725 Nro. I.), inv. č. 1150, kn. č. 73.

Kniha závětí (Liber testamentorum Nro. II.), inv. č. 1151, kn. č. 74.

Trutnovské prameny

SOkA v Trutnově, fond AMT

Kniha závětí II. (Liber testamentorum Nro. II.), (1702)1726-1822(1850), inv. č. 168, kn. č. 162.

Vysokomýtské prameny

SOkA v Ústí nad Orlicí, fond AMVM (v současné době není zinventarizován, název knihy odpovídá nápisu na jejím hřbetu)

Liber Testamentorum ab anno 1583, K1.

Použitá literatura

Augustin ANDRLE, *Města a obce Vysokomýtska*, Vysoké Mýto 2007.

Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti I.*, Praha 2000.

Marie BLÁHOVÁ, *Historická chronologie*, Praha 2001.

Jiří BOCK, *Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620*, SAP 55, 2005, s. 315-378.

Jiří ČAREK – Bořivoj LŮŽEK, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*, SAP 18, 1968, s. 452-477.

Peter DINZELBACHER, *Poslední věci člověka: Nebe, peklo, očistec ve středověku*, Praha 2004.

Radovan DVOŘÁK, *Vysoké Mýto: stručné dějiny města*, Hradec Králové 1974.

Olga FEJTOVÁ – Kateřina JÍŠOVÁ, *Měšťanské testamenty jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. Století na základě počítačové databáze*, in: Eva Doležalová – Kateřina Jíšová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, Praha 2006, s. 15-28.

Jan FROLÍK – Jiří SIGL, *Chrudim v pravěku a středověku: obrazy každodenního života*, Chrudim 1998.

František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.

Michaela Hrubá, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle*“: *pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002.

Michaela HRUBÁ, *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*, in: Eva Doležalová – Kateřina Jíšová (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, Praha 2006, s. 29-38.

Jan JAKL, *Hradec Králové*, Praha-Litomyšl 2005.

Josef JANÁČEK, *České dějiny: Doba předbělohorská. Kniha I, 1526-1547. Díl II.*, Praha 1984.

Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*, Praha 2005.

Pavel JANOUŠEK, *Minulost a současnost Dvora Králové nad Labem*, Dvůr Králové nad Labem 2012.

Pavel JANOUŠEK, *Dvůr Králové nad Labem*, Praha-Litomyšl 2006.

Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Zásady testamentární praxe královského města na jihoněmeckém právu (na příkladu Brna)*, in: Eva Doležalová – Kateřina Jíšová (edd.), *Pozdně středověké testamety v českých městech: prameny, metodologie a formy využití: sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 AMP a Historickým ústavem AV ČR*, Praha 2006, s. 39-54.

Antonín JUST – Jaroslav PROCHÁZKA – Josef ŠABACKÝ, *700 let Trutnova: 1260-1960 : jubilejní průvodce dějinami a přírodou města pod Krkonošemi*, Trutnov 1959.

Josef KAŠPAR, *Paměti o věcech duchovních v král. věnném městě Novém Bydžově n.C. od dob nejstarších až po časy nejnovější*, Nový Bydžov 1903.

Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887.

Michaela KOSAŘOVÁ, *Obraz pohusitské Chrudimi ve světle pozdně středověkých testamentů*, magisterská diplomová práce na Historickém ústavu FF MU, Brno 2014.

Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

Dagmar KRSKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001.

Marek MADAJ, *Měšťanské domy. Historická obydlí trutnovských měšťanů*, Trutnov 2004.

Marek MADAJ, *Městské hradby: středověké opevnění města Trutnova*, Trutnov 2008.

Marek MADAJ, *Stavební podoba města Trutnova v 16. a 17. století*, IN: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004, s. 111-116.

Karel MALÝ a kol, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2010.

Karel MALÝ, *Vývoj městského práva v Čechách (namísto úvodu)*, in: Karel MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, Praha 2013.

Tomáš MALÝ, „Mentalita“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské křafty z 16. - 18. století)*, ChVS 7, 2003, s. 19-56.

Tomáš MALÝ, „...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...“ (*Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi*), ChVS 8, 2004, s. 55-100.

Tomáš MALÝ, *Kterak „Starochrudimští“ na smrtelném loži kšaftovali. Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi. Památce Čenka Floriána.* SPVA 10, 2005, s. 13-36.

Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I.*, Hradec Králové 1996.

Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850 I. / 2*, Hradec Králové 1997.

František MUSIL, *Ke vzniku královských věnných měst a jejich vývoji do 2. poloviny 15. století*, in: *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 4. - 5. května 2004*, Mělník 2004, s. 1-15.

František MUSIL – Ondřej FELCMANN – Jaroslav ČECHURA, *Dějiny východních Čech: v pravěku a středověku (do roku 1526)*, Praha 2009.

Olga NEŠPOROVÁ, *O smrti a pohřbívání*, Brno 2013.

Rostislav NOVÝ a kol., *Soupis městských knih českých od r. 1310 do roku 1526*, AUC phil. et hist. 4, Praha 1963.

Ferdinand POCHOBRADSKÝ – Jaroslav ADÁMEK, *Stará Chrudim*, Chrudim 1932.

Jiří PRAŽÁK, *O diplomatické metodě studia městských knih*, AČ 3, 1953, s. 145-162, 205-227.

Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov*, Praha-Litomyšl 2007.

Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005.

Jindřich RŮŽIČKA, *Městská správa a její písemnosti v l. 1526-1848*, in: Jindřich ŠEBÁNEK – Zdeněk FIALA – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Česká diplomatika do roku 1848*, Praha 1984.

Jindřich RŮŽIČKA – Josef KRUŠINA, *Dějiny města Poličky*, Hradec Králové 1968.

Marie RYANTOVÁ, *Ladislav II. Popel z Lobkovic jako první president apelačního soudu*, in: *Stavovský odboj roku 1547: první krize habsburské monarchie: sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29. - 30. 9. 1997*, Pardubice 1999, s. 185-204.

Celestin ŘÍHA, *Místopis a dějiny král. věnného města Nového Bydžova*, Praha 1868.

Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*, Praha 2012.

Petra SKŘEJPKOVÁ, *Majetková práva. Komentář k soukromoprávním ustanovením v Právech městských Království českého z roku 1579*, in: Karel MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: edice s komentářem*, Praha 2013.

Ivan SLEJŠKA, *--z historie města Chrudimě*, Chrudim 1998.

Lenka ŠORMOVÁ, *Městská kniha kšaftů Dvora Králové nad Labem 1571-1719*, Dvůr Králové nad Labem: vlastivědné čtení o našem městě i jeho okolí II-3, 1999, s. 22-24.

Jiří ŠOUŠA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého 1579. Edice*, in: Karel MALÝ a kol., *Práva městská Království českého: Edice s komentářem*, Praha 2013.

Ivo ŠULC, *Chrudim*, Praha 2010.

Karel TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. L. 1547*, Praha 1872.

Václav VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*, in: Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 52-85.

Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Ke komunikaci měst v době předbělohorské (Korespondence mezi Novým Městem pražským a královskými městy středního Polabí)*, disertační práce na Katedře pomocných věd historických a archivního studia FF UK, Praha 2007.

Jana VOJTÍŠKOVÁ – Vít ŠEBESTA, *(Králové)hradecké městské kanceláře do roku 1620*, Ústí nad Orlicí 2013.

Zikmund WINTER, *Český průmysl a obchod v XVI. věku*, Praha 1913.

Eduard WONDRÁK, *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999.

Jaroměř 1126-1976: u příležitosti 850. výročí Jaroměře vydal v roce 1976 Městský národní výbor v Jaroměři, Jaroměř 1976.

Seznam tabulek

Tab. č. 1 Dochovanost sirotčích knih ve východočeských věnných městech

Tab. č. 2 Dochovanost knih inventářů ve východočeských věnných městech

Tab. č. 3 Dochovanost testamentárních knih ve východočeských věnných městech

Seznam použitých zkratek

AM Dvůr Králové nad Labem	(fond) Archiv města Dvůr Králové nad Labem
AMHK	(fond) Archiv města Hradec Králové
AM Chrudim	(fond) Archiv města Chrudim
AMJ	(fond) Archiv města Jaroměř
AMNB	(fond) Archiv města Nový Bydžov
AMP	Archiv hlavního města Prahy
AM Polička II.	(fond) Archiv města Polička II.
AMT	(fond) Archiv města Trutnov
AMVM	(fond) Archiv města Vysoké Mýto
AV ČR	Akademie věd České republiky
edd.	editoři
FF	Filozofická fakulta
fol.	folio
ChVS	Chrudimský vlastivědný sborník
inv. č.	inventární číslo
kart.	kartón
kn. č.	kniha číslo
kol.	kolektiv
MU	Masarykova univerzita
PSH	Pražský sborník historický
r	recto (přední část folia)
s.	strana
SPVA	Sborník prací východočeských archivů
SAP	Sborník archivních prací
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
TA	Táborský archiv (sborník)
tab.	tabulka
UHK	Univerzita Hradec Králové
UK	Univerzita Karlova
v	verso (zadní část folia)